

**ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ
МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ
У ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ
СУДОЧИНСТВО УКРАЇНИ**

Електронне видання локального
використовування на CD-ROM

Збірник матеріалів
П'ятого науково-практичного круглого столу
(м. Київ, 7 червня 2022 року)

Київ
Науково-дослідний інститут
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

2022

ISBN 978-617-8084-09-7

© Автори, 2022
© Науково-дослідний інститут
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака
НАПрН України, 2022

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПРИВАТНОГО ПРАВА І ПІДПРИЄМНИЦТВА
ІМЕНІ АКАДЕМКА Ф. Г. БУРЧАКА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ У ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ СУДОЧИНСТВО УКРАЇНИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
учасників П'ятого науково-практичного круглого столу

м. Київ, 7 червня 2022 року

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПРИВАТНОГО ПРАВА І ПІДПРИЄМНИЦТВА
ІМЕНІ АКАДЕМІКА Ф. Г. БУРЧАКА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

**ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ
МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТИВ
У ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ
СУДОЧИНСТВО УКРАЇНИ**

Збірник матеріалів
П'ятого науково-практичного круглого столу
(м. Київ, 7 червня 2022 року)

Київ – 2022

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України
(протокол № 6 від 22 червня 2022 р.)*

Імплементація міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України [Електронний ресурс]: збірник матеріалів П'ятого науково-практичного круглого столу (м. Київ, 7 червня 2022 р.) / упорядник В. М. Короленко. К.: Електрон. текст. дані. НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2022. 83 с. 1 електрон. опт. диск (CD-R).

ISBN 978-617-8084-09-7

У збірнику представлені наукові доповіді учасників П'ятого науково-практичного круглого столу «Імплементація міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України», який відбувся 7 червня 2022 р. у Науково-дослідному інституті приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України. Тематика доповідей учасників стосується широкого кола теоретичних та практичних проблем імплементації міжнародних стандартів судочинства та судочинства в ході реформ останніх років. Учасники обговорили проблеми доступу до судочинства, застосування аналогії права та аналогії закону у вирішенні справ, розмежування юрисдикцій, оптимізації процесів, доказів та доказування, реалізації судових рішень.

Збірник зацікавить наукових і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів і наукових установ, докторантів та аспірантів, студентів, які вивчають актуальні проблеми цивільного і господарського процесів, а також суддів, адвокатів та всіх практикуючих юристів.

Матеріали доповідей подано в авторській редакції. Організаційний комітет не несе відповідальності за зміст публікацій, їх відповідність до вимог законодавства і за порушення авторських прав.

ISBN 978-617-8084-09-7

© Автори, 2022

© Науково-дослідний інститут
приватного права і підприємства
імені академіка Ф. Г. Бурчака
НАПрН України, 2022

ЗМІСТ

Берестова І. Е. МІЖ ІНТЕРЕСАМИ УЧАСНИКА ПРОЦЕСУ ТА ПРАВОСУДДЯ В РОЗРІЗІ ЗАВДАНЬ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ У СФЕРІ ПРАВОСУДДЯ.....	5
Бичкова С. С. ЛОЯЛЬНІСТЬ І ЧЕСНІСТЬ VS ДОБРОСОВІСНІСТЬ: ОБОВ'ЯЗКИ УЧАСНИКІВ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ.....	10
Бобрик В. І. ДО ПИТАННЯ ПРО ЗДІЙСНЕННЯ УКРАЇНСЬКИМ СУДДЕЮ СУДОЧИНСТВА ЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ.....	15
Боровська І. А. ПРИНЦИП ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЇ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	18
Вінник О. М. ВАЖЛИВІСТЬ ОНЛАЙН-ПРОЦЕДУР ВИРШЕННЯ КОНФЛІКТІВ/СПОРІВ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ІНШИХ ЗАГРОЗ СУСПІЛЬНОМУ БЛАГОПОЛУЧЧЮ (на прикладі сфери електронних комунікацій).....	22
Гетманцев М. О. СУДОВИЙ ЗАХИСТ В УМОВАХ ВОЕННОГО СТАНУ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	26
Гулейков І. Ю. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЦИВІЛЬНОГО ОБОРОТУ ЦИФРОВИХ АКТИВІВ	30
Ковалишин О. Р. АСТРЕНТ ЯК ПРАВОВЕ ЗАПОЗИЧЕННЯ	35
Короєд С. О. ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ЕЛЕКТРОННОГО СУДОЧИНСТВА ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ ПРИ ПЕРЕДАЧІ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ НА РОЗГЛЯД ІНШИХ СУДІВ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ВОЄННИМ СТАНОМ.....	39
Короленко В. М. ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА КАСАЦІЙНЕ ОСКАРЖЕННЯ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ	44
Кочин В. В. СПОРИ ПРО ДОСТРОКОВЕ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВИБОРНОЇ ПОСАДИ ЧЛЕНІВ ГРОМАДСЬКИХ ТА ІНШИХ ОБ'ЄДНАНЬ ГРОМАДЯН ЗА РІШЕННЯМ ОРГАНІВ, ЩО ЇХ ОБРАЛИ: «ГРА СЛІВ» ТА ДОСТУП ДО СУДУ.....	49
Пільков К. М. НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВИЛ ПРО <i>RES JUDICATA</i> У ЦИВІЛЬНОМУ ТА ГОСПОДАРСЬКОМУ	

ПРОЦЕСАХ З УРАХУВАННЯМ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРАВИЛ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ELI/UNIDROIT	56
Рибачук А. І. ОПТИМІЗАЦІЯ НАЛЕЖНОЇ ПРАВОВОЇ ПРОЦЕДУРИ У ЗАСТОСУВАННІ НОРМ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ ЯК НОРМ ПРЯМОЇ ДІЇ СУДАМИ ЗАГАЛЬНОЇ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЙ.....	60
Ступак О. В. ДОКТРИНА (ПРИНЦИП) «НАЙКРАЩІ ІНТЕРЕСИ ДИТИНИ» У МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТАХ У СФЕРІ СУДОЧИНСТВА.....	66
Чорний І. А. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ПРОБЛЕМИ АКТИВНОСТІ СУДУ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ	72
Штефан О. О. ПРОЦЕСУАЛЬНІ СТРОКИ ЯК КРИТЕРІЙ ЕФЕКТИВНОГО ЗАХИСТУ ПРАВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ. 76	
ПРО АВТОРІВ.....	80

Берестова І. Е.

**МІЖ ІНТЕРЕСАМИ УЧАСНИКА ПРОЦЕСУ ТА ПРАВОСУДДЯ
В РОЗРІЗІ ЗАВДАНЬ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА:
МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ У СФЕРІ ПРАВОСУДДЯ**

Відповідно до Висновку № 6 (2004) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо справедливого суду в розумний термін та ролі судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів (далі – Висновок), зокрема, закріплено, що стаття 6 Європейської Конвенції з прав людини, зокрема, викликала появу зводу процесуального права, спільного для різних європейських держав, та загальних принципів, які, доповнюючи багатство та розмаїття національних систем, призначені забезпечувати право доступу до суду, право отримувати рішення упродовж розумного терміну наприкінці справедливого та рівноправного процесу, а також право на виконання будь-якого прийнятого судового рішення (п. 3). Право на справедливий суд має тенденцію до перетворення на справжнє матеріальне право громадян Європи, дотримання якого гарантується Судом та, згодом, національними судами, наприклад шляхом відшкодування стороні, чия справа не розглядається судом упродовж розумного терміну (п. 4). Крім того, у Висновку визначено, що судове провадження має здійснюватися, серед іншого, на певній загальній основі, такий як суспільний інтерес (пункт II.4) [1, с. 357].

Наведене формує необхідність дослідити взаємозв'язок між завданнями цивільного судочинства, в частині ефективного захисту права кожного (насамперед приватної особи) та інтересами правосуддя як базової функції судової влади. Не зважаючи на органічну єдність зазначених категорій, у щоденній практичній діяльності судів інколи ці питання не збігаються, насамперед коли під час розгляду справи наявний публічний інтерес, особливо у період кризових явищ у державі (правовий статус воєнного стану чи надзвичайного стану у зв'язку із епідеміями тощо). У таких випадках публічний інтерес, як динамічний правовий засіб досягнення мети правосуддя, що виконує функцію випереджаючої нормотворчості, зобов'язує суд встановити баланс між приватними і публічними інтересами. Останні часто сприяють досягненню іншої мети, ніж захист конкретного приватного інтересу, яким опосередковується суб'єктивне цивільне право.

Так, ч. 2 ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) визначено, що «Завданням цивільного судочинства є справедливий,

неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави» [6]. Вказана норма у своєму змісті розкриває одночасно завдання цивільного судочинства з його метою, останньою нормативно визначено метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Отже, ч. 1 ст. 2 ЦПК України в частині мети і завдань цивільного судочинства, базовою галузевою нормою процесуального характеру є саме ст. 2 ЦПК України, яка визначає також основні засади цивільного судочинства.

Ключовим завданням, яке розглянемо, є справедливий розгляд і вирішення цивільних справ. Доктрина містить погляди щодо сукупності системи елементів, з яких складається право на справедливий судовий розгляд, на чотири групи:

1) органічні елементи, тобто елементи, які забезпечують ефективне користування цим правом і його реалізацію (право на доступ до правосуддя і право на виконання судових рішень);

2) інституційні елементи, тобто елементи, що утворюють критерії, яким мають відповідати судова система держави в цілому і кожний судовий орган окремо (створення суду і формування його складу на підставі закону, достатня тривалість повноважень суддів і їх незмінність протягом строку їх повноважень, незалежність і неупередженість суддів, публічний характер діяльності суду, визнання юридичної обов'язковості рішень суду, обґрунтованість і вмотивованість рішень, тощо);

3) процесуальні елементи, які забезпечують реальну участь осіб у процесі, змагальність процесу, рівність сторін на всіх стадіях судового розгляду і розумні строки розгляду справи;

4) спеціальні елементи, тобто елементи, що є додатковими гарантіями для кримінального процесу (презумпція невинуватості, право на захист, право на перекладача та ін.) [4, с. 83].

Щодо правосуддя, то йому притаманна низка специфічних рис, найважливішими з яких є такі: 1) здійснення правосуддя від імені держави, з огляду на що всі судові рішення виносяться від імені верховної влади держави; 2) особливий формально закріплений, прозорий процедурно-процесуальний порядок вирішення юридичних справ, який базується на певних принципах. Питання мети правосуддя може розглядатись у контексті власне його мети (мети правосуддя) та правосуддя як мети. У першому випадку правосуддя є

процесом, інструментом досягнення певної мети, а в другому – може розглядатися і як процес, і як мета. Автор зазначає, що питання визначення процесу правосуддя є предметом вивчення процесуальних юридичних наук, зокрема процесуального права. Він обґрунтовує розмежування між правосуддям і судочинством [2, с. 117]. Правосуддя зазвичай розглядається як основоположна фундаментальна чи базова функція судової влади, пріоритетним напрямом діяльності останньої в свою чергу виділяється функція судового захисту. Нагадаємо, що в порядку цивільного судочинства захищаються приватно-правові спори, а відтак наявність приватного інтересу в межах суб'єктивного цивільного права є визначальною.

У ст. 3 Основного Закону України закріплено правило, що людина, її життя і здоров'я, честь та гідність, недоторканність та безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а головним обов'язком держави, що відповідає за свою діяльність перед людиною, є утвердження та забезпечення її прав та свобод [5, с. 155]. Такий підхід заслуговує на всіляку підтримку. Саме людина, її життя і здоров'я, честь та гідність, недоторканність та безпека як найвища соціальна цінність держави постає нероздільною метою права. При цьому публічне та приватне право є не метою, а різними засобами її досягнення. Головним завданням приватного та публічного права є створення умов для як найповнішої самореалізації інтересів суспільства, окремих індивідів та задоволення їх державою.

У свою чергу категорію публічного інтересу можна розглядати як у матеріальному, так і в процесуальному аспекті. Безумовно, що первинно категорії «публічний інтерес», «суспільний інтерес» належать до матеріального права, одночасно будучи предметом процесуальних форм захисту, зокрема, за наявності процесуальної можливості органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб (ст. 56 ЦПК України, ст. 53 КАС України, ст. 53 ГПК України). Як приклад процесуального розуміння «публічний інтерес» можна навести проведення референдуму з найбільш важливих питань життя населення. У процесуальному праві правові категорії «публічного» і «приватного» інтересу втратили матеріально-правовий зміст, набувши нового, комплексного значення. Як індивідуальне (особисте) можна трактувати звернення для захисту інтересу, що впливає з публічного, адміністративного правовідношення. Тим не менше, у процесуальному сенсі – це звернення про захист приватного інтересу. І навпаки, захистом публічного, громадського (суспільного) інтересу слід вважати звернення для захисту широкого персоніфікованого чи неперсоніфікованого, невизначеного кола осіб, коли ці

інтереси впливають з приватноправових відносин, але з урахуванням численності, масштабності суб'єктів, що потребують захисту, такий захист набуває публічного, суспільного значення. Про заінтересованість держави у захисті прав і свобод людини, громадянина та інших суб'єктів свідчить закріплені на конституційному рівні ст. 13 Конституції України обов'язок держави забезпечити захист прав усіх суб'єктів права власності й господарювання та гарантування рівності всіх суб'єктів права власності перед законом. Цей інститут базується на взаємозв'язку принципів диспозитивності й публічності цивільного, адміністративного та господарського процесів.

Так, наприклад, у цивільному процесі нарівні з принципом диспозитивності діє принцип публічності, що проявляється як: 1) присутність держави, від імені якої ухвалюються рішення та постановлюються певні ухвали; 2) наявність її інтересів та імперативів, зокрема законодавчо визначеної процедури ведення справи та перебігу процесу; 3) наявність публічного, а не приватного інтересу, що полягає у відкритості та гласності цивільного процесу, підконтрольності його суспільству. Варто зауважити, що певну роль в існуванні інституту захисту прав інших осіб відіграє менталітет українців. Громадяни традиційно покладають надії на прокурора, інші державні органи, громадські організації, вважаючи їх авторитетними, краще підготовленими й поінформованими щодо питань судового захисту права. Значною залишається й правова неосвіченість більшості громадян. Отож, можливість державних органів, підприємств, установ, організацій, громадських організацій та фізичних осіб, які можуть у випадках, передбачених законодавством, звернутися до суду, слід розглядати як додаткову гарантію забезпечення судового захисту прав. Особливою причиною існування інституту захисту прав інших осіб у процесуальному законодавстві України є розвиток, трансформація та постійне ускладнення відносин у сфері цивільного обороту й пов'язане з цим удосконалення інститутів цивільного, господарського та адміністративного законодавства, що допускає судовий захист найрізноманітнішого характеру, визначає його нові форми. Це знову підкреслює існування публічного інтересу у матеріальному і процесуальному аспектах, адже вони одночасно стосуються як суб'єктів, які потребують захисту, так і суб'єктів, які звертаються для захисту прав та інтересів інших осіб. Правосуддя має на меті задоволення певних інтересів (прав) особи, держави та суспільства. Воно здійснюється компетентними суб'єктами в межах норм права, з дотриманням певної процедурності та має відповідати

принципам верховенства права, законності, гуманізму, обґрунтованості, доцільності, ефективності, справедливості [3, с. 11].

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що правосуддя у цивільних справах за наведеними випадками здійснюється у процесуальних формах захисту як індивідуального захисту прав конкретної особи, так і великого персоніфікованого кола осіб, неперсоніфікованого (невизначеного) кола осіб, державних, суспільних інтересів тощо. Правосуддя у таких справах буде здійснене, ефективний судовий захист може відбутися, однак в його межах не завжди буде захищений приватний інтерес.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства, Київ, 2015. 708 с.
2. Копитова О. С. Теоретико-правові засади судового правозастосування. Дис...докт.юрид.наук: 12.00.01. К. 2021. 524 с.
3. Костюк Н. Принцип справедливості в правозастосуванні. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2016. № 6. С. 5–13.
4. Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення. Колективна монографія: А. М. Бернюков, В. С. Бігун, Ю. П. Лобода, Б. В. Малишев, С. П. Погребняк, С. П. Рабінович, В. С. Смородинський, О. В. Стівба / (Відп. ред. В. С. Бігун). К., 2009. 316 с. (Бібліотека Міжнародного часопису «Проблеми філософії права»).
5. Сібільов М. М. Роль Конституції України у формуванні системи права та кодифікації законодавства. Теоретичні та практичні питання реалізації Конституції України: проблеми, досвід, перспективи: матеріали наук.-практ. конф. Харків: Право, 1998. С. 155.
6. Цивільний процесуальний кодекс України в редакції Закону «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.

Бичкова С. С.

ЛОЯЛЬНІСТЬ І ЧЕСНІСТЬ VS ДОБРОСОВІСНІСТЬ: ОБОВ'ЯЗКИ УЧАСНИКІВ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ

Однією із основних засад цивільного судочинства визначено неприпустимість зловживання процесуальними правами (п. 11 ч. 3 ст. 2 ЦПК України).

Як слушно відзначає Т. Р. Федосеева, загальноприйнятною вважається така поведінка учасників судового процесу, яка вказує на її відповідність основним засадам і правилам судочинства, зокрема, здійснюється з дотриманням процесуальних прав учасників справи, відповідає правилам етики, професійним стандартам та принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами. Разом з тим, поширеною є практика, коли з метою досягнення свого процесуального інтересу учасник судового процесу недобросовісно використовує надані йому законом процесуальні права, допускаючи суперечливість своєї поведінки [1, с. 84].

Певні зловживання процесуальними правами, на погляд Н. В. Василюк, спричиняються тим, що «реалізація принципів змагальності сторін і диспозитивності цивільного судочинства спонукає учасників справи та їх представників до використання всіх можливих механізмів захисту права» [2, с. 105].

Український законодавець паралельно оперує двома взаємопов'язаними термінами – «неприпустимість зловживання процесуальними правами» і «добросовісність»: із аналізу ч. 1 ст. 44 ЦПК України, можна визначити, що зловживання процесуальними правами передбачає недобросовісне користування учасниками судового процесу та їхніми представниками процесуальними правами; і навпаки, добросовісно користуватися процесуальними правами означає не допускати зловживання ними.

Тлумачний словник розкриває термін «добросовісний» через чесне, старанне і сумлінне виконання своїх обов'язків [3, с. 325].

Процесуальна категорія «добросовісність», на думку І. А. Боровської, «є основоположною в розмежуванні належного здійснення цивільних процесуальних прав і зловживання такими правами». Добросовісність, вважає вчена, можна розглядати як властивість, що передбачає використання цивільних процесуальних прав за їх призначенням [4, с. 36].

Проте про добросовісність законодавець веде мову не лише при згадуванні про здійснення цивільних процесуальних прав. Наприклад, згідно із ч. 7 ст. 81 ЦПК України одним із винятків, за якого суду надається право з

власної ініціативи витребувати докази, є випадок, коли він має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів; згідно із ч. 1 ст. 143 ЦПК України заходи процесуального примусу вчиняються судом, серед іншого, з метою спонукання відповідних осіб до добросовісного виконання процесуальних обов'язків, припинення зловживання правами.

Тому А. О. Ткачук робить висновок, що «складовою принципу добросовісності є вимога не лише добросовісного здійснення процесуальних прав, але й вимога добросовісного виконання процесуальних обов'язків» [5, с. 97].

Н. І. Атаманчук та А. О. Монаєнко до переліку складових добросовісності додають «припинення зловживання правами та запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства» [6, с. 163].

Ми підтримуємо позицію щодо віднесення добросовісного виконання процесуальних обов'язків до елементів добросовісності. Проте нам важко погодитися з наявністю у змісті добросовісності ще двох зазначених складових, оскільки питання припинення зловживання правами виникає після вчинення недобросовісної поведінки учасниками судового процесу, а запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства важко визнати складовою добросовісності конкретного суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин, адже є реакцією на недобросовісну поведінку іншого суб'єкта цих відносин.

Таким чином, можна підсумувати, що невиконання процесуальних обов'язків, зловживання процесуальними правами є недобросовісною поведінкою. Недобросовісні ж дії учасника судового процесу, його представника тягнуть за собою настання негативних процесуальних наслідків, зокрема, залишення скарги, заяви, клопотання без розгляду або їх повернення (ч. 3 ст. 44 ЦПК України); покладення судових витрат повністю або частково незалежно від результатів вирішення спору (ч. 9 ст. 141 ЦПК України); стягнення судових витрат у справах, в яких такі витрати відносяться на рахунок держави (ч. 3 ст. 299, ч. 3 ст. 300-4 ЦПК України); постановлення судом ухвали про стягнення штрафу (ст. 148 ЦПК України), окремої ухвали (ч. 2 ст. 262 ЦПК України) тощо.

Однак розгляд аспектів добросовісності буде неповним, якщо оминати увагою гарантований Конституцією України європейський та євроатлантичний курс нашої держави.

Питання зближення національних судових процедур у Європі, що розпочалося у 1980-х рр., усе ще перебуває на порядку денному. І хоча судові

процедури давно залишаються об'єктом національного врегулювання, поштовх руху «європеїзації» процесуального права на всіх рівнях [7, с. 24] відчувається і нині, особливо в умовах оптимізації українського процесуального законодавства та рекомендації Єврокомісії визнати Україну кандидатом на вступ до ЄС.

Європейські правопорядки невід'ємними елементами процесуальної поведінки вважають лояльність та чесність учасників процесу [8, с. 4].

Наприклад, назву ст. 88 Цивільного процесуального кодексу Італії можна дослівно перекласти як «Обов'язок лояльності та чесності» [9].

В основу практично всіх правил, розроблених Робочою групою ELI-UNIDROIT, зазначив А. Узелац, закладено ідею щодо встановлення спільного обов'язку лояльного співробітництва між судом, сторонами та іншими професійними суб'єктами у процесі (представниками тощо), оскільки «необхідно подолати змагально-інквізиторський розрив та замінити його єдиним лояльним принципом співпраці» як одним із найважливіших завдань і одночасно метою [7, с. 25].

За тлумачним словником «лояльним» є той, хто тримається в межах законності (іноді лише формально), коректно, доброзичливо ставиться до кого-, чого-небудь [10, с. 551].

«Чесний», своєю чергою, відзначається високими моральними якостями, старанно, ретельно виконує свої обов'язки; сумлінний; правдивий, відвертий [11, с. 314].

Якщо порівняти ці терміни із поняттям «добросовісний», можна помітити, що його суть охоплюється змістом слова «чесний».

З огляду на наведене, «лояльність» є більш правовою категорією, яка додатково охоплює складові моралі як норм і принципів поведінки людей у ставленні один до одного та до суспільства. Тому використання цієї категорії в межах процесуального законодавства разом із терміном «чесність» можна розглядати як більш доцільне і коректніше порівняно із значно вужчим поняттям «добросовісність».

Хоча в офіційному перекладі Рекомендації R (84) 5 Комітету Міністрів державам-членам стосовно принципів цивільного судочинства, що направлені на удосконалення судової системи, використовуються терміни «зловживання» (наприклад, нормами судочинства можуть іноді зловживати або маніпулювати для затягування судового розгляду; необхідно захистити сторони від зловживань або затримок) та «недобросовісність» (коли сторона в ході судового розгляду поводить недобросовісно та явно порушує процедуру з

очевидною метою затягнути розгляд, суд повинен мати повноваження або негайно прийняти рішення по суті, або застосувати певні санкції) [12].

Формулювання п. (е) правила 3 Модельних (Типових) Європейських правил цивільного судочинства (Model European Rules of Civil Procedure) через використання конструкції «act in good faith» свідчить також про ведення мови щодо добросовісності: сторони та їхні адвокати повинні діяти добросовісно та уникати процесуальних зловживань під час роботи з судом та іншими сторонами [13, с. 40].

Під зловживанням правом, як матеріальним, так і процесуальним, Європейський Суд з прав людини у своїй практиці розуміє таке його використання, яке спрямоване на боротьбу із закладеним у ньому ж позитивним регулятивним потенціалом, в тому числі, що суперечить принципу правової визначеності. Таким чином, зловживання процесуальними правами, тією чи іншою мірою, має бути спрямоване на перешкодження реалізації захисту порушеного права [14].

Отже, звідси, добросовісним використанням процесуальних прав є таке, що відповідає закладеному у нього регулятивному потенціалу. А це, з урахуванням вищенаведених тлумачень, ближче до змісту категорії «лояльність».

Таким чином, можна підсумувати, що одним із обов'язків учасників судового процесу в Україні на сьогодні встановлено добросовісно користуватися процесуальними правами, що охоплює недопущення зловживання такими правами.

Проте, дослідивши зміст понять «добросовісність», «лояльність» і «чесність», доводиться констатувати, що категорія добросовісності є завузькою порівняно з двома іншими. Хоча це не тягне за собою нагальної потреби внесення змін до ЦПК України, оскільки суттєво не впливає на зміст відповідного обов'язку: залежно від конкретних обставин суд може визнати зловживання процесуальними правами практично будь-які дії, що суперечать завданню цивільного судочинства (ч. 2 ст. 44 ЦПК України містить невичерпний перелік відповідних дій). Також подальше використання категорії «добросовісність» не суперечить і тенденції гармонізації національного цивільного процесуального законодавства із законодавством ЄС з огляду на формулювання, що використовуються у Модельних (Типових) Європейських правилах цивільного судочинства (Model European Rules of Civil Procedure).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Федосєєва Т. Р. Неприпустимість суперечливої поведінки учасника судового процесу. *Захист прав та інтересів в умовах реформування приватного права в Україні*: зб. наук. пр. учасників круглого столу (04.02.2022 р.). Київ: Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія», 2022. С. 84–88.
2. Василина Н. В. Зловживання процесуальними правами в цивільних провадженнях. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 1. Т. 1. С. 103–106.
3. Словник української мови: в 11 т. (1970–1980). Т. 2: Г–Ж / Білодід І. К., Бурячок А. А., Гнатюк Г. М. та ін. Київ: Науково думка, 1971. 550 с.
4. Бороська І. А. Взаємозв'язок зловживання цивільними процесуальними правами з категоріями «добросовісність» та «суб'єктивне право». *Право і суспільство*. 2018. № 3 (2). С. 31–38.
5. Ткачук А. О. Принцип добросовісності учасників цивільного судочинства та заборона зловживання цивільними процесуальними правами. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 141. С. 94–103.
6. Атаманчук Н. І., Монаєнко А. О. Щодо поняття добросовісності учасників цивільного судочинства в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 2. С. 161–164. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://lsej.org.ua/2_2022/35.pdf.
7. Узелац А. На шляху до європейських правил цивільного процесу: переосмислення процесуальних обов'язків. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Юридичні науки. 2018. № 1 (106). С. 24–32.
8. Голубева Н. Ю. Зловживання цивільними процесуальними правами: новели ЦПК. *Новели цивільного процесуального кодексу України* [Електронне видання]: матеріали круглого столу (м. Одеса, 26.03.2018 р.). Одеса: Фенікс, 2018. С. 3–9. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/9479>.
9. Codice di procedura civile. Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://www.studiocataldi.it/codiceproceduracivile/codicediproceduracivile.pdf>.
10. Словник української мови: в 11 т. (1970–1980). Т. 4: І–М / Білодід І. К., Бурячок А. А., Винник В. О. та ін. Київ: Науково думка, 1973. 840 с.
11. Словник української мови: в 11 т. (1970–1980). Т. 11: Х–Ь / Білодід І. К., Бурячок А. А., Винник В. О. та ін. Київ: Науково думка, 1980. 700 с.
12. Рекомендація R (84) 5 Комітету Міністрів державам-членам стосовно принципів цивільного судочинства, що направлені на удосконалення судової

системи від 28.02.1984. Електронний ресурс. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_126#Text.

13. Model European Rules of Civil Procedure. From transnational principles to European rules of civil procedure / ELI – UNIDROIT. Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://www.unidroit.org/wp-content/uploads/2021/06/English-integral.pdf>.

14. Колесников І. Чи готові українські судді до новели законодавства – зловживання правом! Міркування практика. Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://unba.org.ua/publications/print/4292-chi-gotovi-ukrains-ki-suddi-do-noveli-zakonodavstva-zlovzhivannya-pravom-mirkuvannya-praktika.html>.

Бобрик В. І.

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗДІЙСНЕННЯ УКРАЇНСЬКИМ СУДДЕЮ СУДОЧИНСТВА ЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ

Широкомасштабна агресія російської федерації проти України породила чимало нових питань щодо організації та здійснення судочинства в Україні, зокрема, чи може суддя, який перебуває за межами України, здійснювати судочинство. Передумовою цієї проблеми стало те, що внаслідок ведення чи загрози ведення бойових дій, а також постійної загрози ракетних ударів більше 6 млн наших громадян були вимушені залишити свої домівки та виїхати за межі України. І серед тих, хто тимчасово виїхав за кордон, були й судді. Проте, незважаючи на воєнний стан, суди повинні продовжувати здійснювати правосуддя.

В березні 2022 року зазначене питання стало предметом публічного обговорення між Радою суддів України і Національним агентством України з питань державної служби (НАДС). Так, рішенням Ради суддів України від 14 березня 2022 року № 10 були затверджені Окремі рекомендації організації роботи судів та суддів в умовах воєнного стану, в пункті 4 розділу III яких було вказано, що «дистанційна робота судді можлива виключно за умови його перебування в межах України».

Проте дещо суперечливу позицію висловило НАДС, яке наказом від 17 березня 2022 року № 20-22 «Про внесення змін до Типових правил внутрішнього трудового розпорядку», зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 18 березня 2022 року за № 339/37675, передбачило можливість державним службовцям виконувати свої повноваження за межами адміністративної будівлі державного органу, в тому числі за кордоном на період дії воєнного або надзвичайного стану в Україні чи в її окремих регіонах, та протягом 10 днів після припинення або скасування такого стану.

22 березня 2022 року НАДС надало роз'яснення № 150-р/з «Щодо особливостей проходження служби державними службовцями, які виїхали за кордон після введення воєнного стану в Україні», в яких вказало на те, що державний службовець може виконувати завдання за посадою за межами адміністративної будівлі державного органу, в тому числі за кордоном, на період дії воєнного або надзвичайного стану в Україні чи в її окремих регіонах, та протягом 10 днів після припинення або скасування такого стану.

З першого погляду, з огляду на правовий статус НАДС, а також те, що судді є державними службовцями, вбачається, що НАДС створив правові передумови для здійснення українськими суддями судочинства із-за кордону. Саме тому вищевказаний наказ НАДС викликав бурхливу реакцію з боку Ради суддів України і 24 березня 2022 року голова Ради суддів України Богдан Моніч звернувся з відкритим листом (від 24 березня 2022 року № 9рс-78/22-вих) [1] до голови Національного агентства України з питань державної служби (НАДС), в якому поставив кілька фактично риторичних запитань, зокрема:

– Як здійснювати правосуддя суддям, які виїхали за межі держави?

– Як працівники апаратів судів мають здійснювати організацію судового процесу?

– Хто з посадовців категорій А і Б, та й інших, може дозволити собі виїхати за кордон і чи гідні вони після цього своїх посад?

У відповіді на цей лист НАДС наголосило, що відповідно до статті 3 Закону України «Про державну службу» дія цього Закону і Типових правил не поширюється на суддів, а також що судді здійснюють і здійснюватимуть правосуддя в установленому законом порядку, а отже виключно на території України [2].

Постановою Кабінету Міністрів від 12 квітня 2022 року № 440 «Деякі питання організації роботи державних службовців та працівників державних органів у період воєнного стану» було скасовано вищевказаний наказ НАДС від 17 березня 2022 року № 20-22. Також Уряд установив, що у період воєнного стану для державних службовців та працівників державного органу, які перебувають на території України, за рішенням керівника державної служби в державному органі може запроваджуватися дистанційна робота у разі наявності організаційних і технічних можливостей для виконання їх посадових обов'язків, а також, що робота державних службовців та працівників державного органу за межами України допускається лише у разі службового відрядження, оформленого в установленому порядку.

Зважаючи на те, що здійснення судочинства під час службового відрядження судді чинним законодавством України не передбачено, зазначеною

постановою Кабінет Міністрів України остаточно встановив неможливість здійснення українським суддею судочинства поза територією України.

Процесуальне законодавство, визначаючи порядок проведення судових засідань, фактично встановлює, що судочинство має здійснюватися не лише в Україні, а й в приміщенні відповідних судів. Так, в частині четвертій статті 194 КАС України, частині четвертій статті 211 ЦПК України, частині четвертій статті 196 ГПК України, частині 3 статті 318 КПК України вказано, що судові засідання проводиться у спеціально обладнаному приміщенні – залі судових засідань і лише окремі процесуальні дії в разі необхідності можуть вчинятися за межами приміщення суду. Отже, проведення судових засідань можливе лише в приміщеннях судів. Однак це не виключає дистанційне виконання суддею значної частини своєї роботи, що безпосередньо не пов'язана з проведенням судових засідань, якщо у відповідному суді буде запроваджено дистанційний режим роботи.

В умовах воєнного стану в судах мають вживатись додаткові заходи безпеки. Саме тому суди за неявки учасників відкладають розгляд справ на доволі тривалі строки, рекомендують учасникам процесу брати участь у судових засіданнях у режимі відеоконференції, в окремих судах, які знаходяться в населених пунктах, поблизу яких тривають активні бойові дії, зокрема, в Господарському суді Харківської області [3], встановлені обмеження щодо проведення судових засідань за особистої участі учасників судового процесу, вже усталеною практикою стало оголошення судом перерви в судовому засіданні у зв'язку з повітряною тривоєю.

Підсумовуючи, варто вітати те, що суддівська спільнота, у т.ч. в особі органів суддівського самоврядування, ще із самого початку широкомасштабної агресії російської федерації проти України зайняла абсолютно правильну й виважену позицію щодо неможливості здійснення українськими суддями судочинства поза територією України, тим самим підтвердивши відданість верховенству права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лист РСУ від 24 березня 2022 року № 9pc-78/22-вих. URL: <http://rsu.gov.ua/uploads/news/09acda26-1e93-41b3-a2b7-c3bf14f8-8ee90a4171.pdf>.

2 Відповідь НАДС на відкритий лист РСУ. URL: <https://zib.com.ua/ua/print/151011.html>.

3. Особливості роботи суду під час воєнного стану. Господарський суд Харківської області. 08 квітня 2022. URL: <https://hr.arbitr.gov.ua/sud5023/pres-centr/news/1267464/>.

Боровська І. А.
ПРИНЦИП ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЇ
У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Сучасні інтеграційні процеси, які відбуваються на міжнародному рівні, сприяють зближенню правових систем шляхом запозичення світового досвіду і приведення національного законодавства у відповідність до таких стандартів, які змогли б забезпечити реалізацію проголошених світових правових ідей у площині дотримання найвищих людських цінностей. Слід констатувати, що у цьому напрямку важливого значення набуває реформування вітчизняного цивільного процесуального законодавства шляхом його оптимізації та модернізації, з метою побудови такої моделі вітчизняного цивільного процесу, яка здатна гарантувати своєчасний та ефективний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

У світлі обраного Україною вектору запровадження єдиних стандартів цивільного процесу ЄС, які визначені у Резолюції Європейського Парламенту, що включає рекомендації Комісії щодо спільних мінімальних стандартів цивільного процесу в Європейському Союзі (2015/2084(INL)) [1], варто виокремити декілька їх груп, а саме: стандарти, що забезпечують справедливий та ефективний результат розгляду справи; продуктивність судового розгляду; доступ до судів та правосуддя; справедливість процесу [2, с. 58].

Оптимізація цивільного процесу у площині продуктивності судового розгляду пов'язується, зокрема із таким напрямом як вироблення концептів розширення сфери дії процесуальної економії, а саме створення і удосконалення судових процедур, що сприяють збереженню ресурсів учасників судового процесу і суду при одночасному досягненні поставлених завдань і гарантій здійснення цивільної процесуальної діяльності [3, с. 126].

Варто констатувати, що пошуки процесуалістів, здійснені у світлі дослідження принципу процесуальної економії, зводяться до таких тверджень: 1) одним із елементів цього принципу є вимога забезпечити швидке та ефективне здійснення правосуддя, що не впливає на правильність прийнятого рішення; 2) реалізація принципу процесуальної економії можлива шляхом виконання двох вимог: удосконалення процесуальних засобів та форм на законодавчому рівні з метою забезпечення своєчасного розгляду та вирішення справи на законодавчому рівні; раціональне використання процесуальних засобів учасниками процесу на рівні правореалізації; 3) реалізація принципу процесуальної економії можлива завдяки низці заходів (як таких, що вже

передбачені чинним цивільним процесуальним законодавством, так і тих, які мають бути встановлені законодавцем) [4, с. 23].

У науковій доктрині зарубіжного цивільного процесуального права принцип процесуальної економії пов'язують з принципом концентрації, що є його складовим елементом.

Так, наукові пошуки зарубіжних процесуалістів зводяться до висновків, що концентрація процесу, як і його прискорення, є лише частиною загальної вимоги процесуальної економії (Х. В. Фашінг), принцип концентрації сприяє реалізації процесуальної економії, оскільки завдяки йому ефективнішим стає співвідношення процесуальних витрат та результату процесуальної діяльності (П. Хютге), принцип концентрації не просто тісно пов'язаний із вимогою процесуальної економії, а й визначає появу останньої (В. Некрошус), за своїм змістом є вужчим від принципу процесуальної економії, оскільки мінімізує тільки витрати часу і засобів (М. Шопфлін) [5, с. 15].

Водночас, деякі науковці притримуються поглядів, що за юридичною природою принцип концентрації має прикладний характер по відношенню до принципу процесуальної економії [6, с. 44], є похідним від нього [7, с. 97].

Відповідне твердження є сумнівним, що безпосередньо виводиться із лексичного значення слів: «прикладний» як такий, що має практичне (не теоретичне) значення, «похідний» – виведений із іншої, подібної за змістом категорії [8].

Ми підтримуємо думку, що принцип концентрації варто розглядати як елемент (складову) принципу процесуальної економії, що є значно ширшим за своїм змістом, реалізується шляхом втілення у норми цивільного процесуального права вимог концентрації судового процесу і у взаємозв'язку із іншими принципами цивільного судочинства, зокрема такими як принципи оперативності судового розгляду, неприпустимості зловживання процесуальними правами, *res iudicata* (вирішеної судової справи), сприяють досягненню мети цивільного судочинства.

Слід констатувати, що принцип концентрації як складова процесуальної економії виявляється у зосередженні певних процесуальних дій суду і учасників судового процесу на визначених у законодавстві стадіях цивільного судочинства – провадження у справі у суді першої інстанції та апеляційного провадження, що опосередковується, зокрема чітко регламентованою процедурою та строками подання доказів (ч. 2–8 ст. 83, ст. 84, ч. 3 ст. 367 ЦПК України), а також можливістю доведення обставин

справи, на які учасники справи посилаються як на підставу своїх вимог або заперечень, на відповідних стадіях цивільного судочинства.

У площині оптимізації цивільного процесу у сфері доказової діяльності, слід звернути увагу на юридичні конструкції, які закріплені у цивільному процесуальному законодавстві і слугують збереженню (економії) ресурсів учасників судового процесу і суду при здійсненні правосуддя, а саме – презумпцію та фікцію доказування.

Варто зазначити, що фікція як прийомом законодавчої техніки «не має виключно правового характеру» [9, с. 146], є категоріально не закріпленою у законодавстві та, зважаючи на особливості її правозастосування, може вважатися специфічною юридичною конструкцією. Існування такого правового феномену у сучасному праві головним чином обумовлюється необхідністю «забезпечення процесуальної економії юридичних засобів і зусиль суддів та учасників процесу при здійсненні правосуддя» [10, с. 386], «спонукання учасників цивільного процесу добросовісно користуватися своїми процесуальними правами» [11, с. 4] та «заповнення юридичних прогалів» [12, с. 386].

Прикладом юридичних конструкцій, які містить фікції, і введені у процесуальне законодавство України з метою економії часу і, таким чином, уникнення затягування судового процесу є, зокрема: ч. 9 ст. 130 ЦПК України, відповідно до якої у разі відмови адресата одержати судову повістку така особа вважається повідомленою – у даному випадку, відмітка на судовій повістці про відмову адресата її одержати, незважаючи на існування факту того, що інформація про час та місце судового засідання або вчинення іншої процесуальної дії ним не отримана, визнається як встановлений юридичний факт належного повідомлення учасника судового процесу; статті 130, 131 ЦПК України щодо порядку вручення судових повісток у випадку не виявлення особи (учасника справи) у місці проживання або неповідомлення учасником судового процесу про зміну місця проживання (перебування, знаходження) (відсутності заяви про зміну місця проживання або місцезнаходження) та неповідомлення про причини неявки учасника судового процесу у судове засідання, що у свою чергу створює правовий наслідок встановлення юридичного факту належного повідомлення учасника судового процесу, а також визнання судом причини нез'явлення у судове засідання неповажними.

Спірним є твердження, що процесуальні презумпції, слугують засобом процесуальної економії часу, оскільки головним чином процесуальне значення презумпції виявляється у перерозподілі доказових обов'язків між сторонами. Водночас, варто звернути увагу на новелізовані положення ЦПК України у

площині розширення юридичних конструкцій, що містять презумпції доказування, а саме перерозподіл обов'язку доказування у разі посилання учасника справи на невчинення іншим учасником справи певних дій або відсутність певної події (ч. 4 ст. 81 ЦПК України). У даному випадку суд може визнати обставину невчинення відповідних дій або відсутності події встановленою у разі ненадання доказів вчинення цих дій або наявності певної події іншим учасником, що у свою чергу зменшує обсяг процесуальних дій, які необхідно вчинити учаснику справи для доведення відповідної обставини.

У підсумку варто зазначити, що принцип процесуальної економії як функціональний принцип у системі принципів цивільного судочинства реалізується шляхом закріплення у цивільному процесуальному законодавстві судових процедур та засобів, що сприяють збереженню ресурсів учасників судового процесу і суду при здійсненні правосуддя, зокрема специфічних юридичних конструкцій – фікції і презумпції, тісно пов'язаний з принципами цивільного судочинства, які спрямовані на запобігання затягуванню цивільного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. European Parliament resolution of 4 July 2017 with recommendations to the Commission on common minimum standards of civil procedure in the European Union. URL.: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2017-0282+0+DOC+XML+V0//EN&language=EN>.
2. Ізарова І. Спільні стандарти цивільного процесу в ЄС: загальна характеристика та перспективи реалізації. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2018. Т. 1. С. 55–61.
3. Гулик А. Поняття оптимізації цивільного судочинства: огляд концептуальних підходів. *Публічне право*. № 2 (38). 2020. С. 121–127.
4. Маруніч Г. І. Затягування цивільного процесу: сутність, правові наслідки та способи запобігання : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ. 2018. 240 с.
5. Коханська М. Принципи цивільного судочинства, які забезпечують своєчасність судового захисту. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 14–18.
6. Буга В. В. Процесуальні строки у цивільному судочинстві України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2013. 220 с.
7. Дяченко С. В., Ковальчук О. С. Концентрація цивільного процесу як засіб забезпечення своєчасного розгляду справи. *Прикарпатський юридичний вісник*. Вип. 3 (28). Т. 1. С. 96–100.

8. Словник української мови. Академічний тлумачний словник : у 11 т. 1979. URL.: <http://sum.in.ua/>.

9. Балюк М. І. Практика застосування цивільного процесуального законодавства України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Х. : Харків юрид., 2008. 708 с.

10. Цивільне судочинство України: основні засади та інститути : моногр. / [В. В. Комаров, К. В. Гусаров, Н. Ю. Сакара та ін.] ; за ред. В. В. Комарова. Х. : Право, 2016. 848 с.

11. Черменов Д. В. Юридичні презумпції та фікції у цивільному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2015. 20 с.

12. Іванський А. Й. Роль юридичних фікцій у регулюванні відносин фінансово-правової відповідальності. *Форум права*. 2008. № 3. С. 202–207. URL.: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2008-3/08iajvfv.pdf>.

Вінник О. М.

**ВАЖЛИВІСТЬ ОНЛАЙН-ПРОЦЕДУР
ВИРШЕННЯ КОНФЛІКТІВ/СПОРІВ В УМОВАХ ВІЙНИ
ТА ІНШИХ ЗАГРОЗ СУСПІЛЬНОМУ БЛАГОПОЛУЧЧЮ
(на прикладі сфери електронних комунікацій)**

Цифрові технології, використання переваг яких набуло особливого поширення в Україні в останні роки, можуть стати у пригоді (за умов легалізації відповідних процедур) і при розгляді конфліктів/спорів не лише за звичайних умов мирного життя, а особливо – в умовах загроз суспільному благополуччю (включно з нинішнім воєнним станом [1]), коли застосування необхідних для цього процедур (зокрема, необхідність особистої реальної присутності при розгляді спору, як це притаманно при традиційному/аналоговому розгляді спору) є неможливим. Особливо важливо застосування таких процедур, які є дешевими і зручними, щодо спорів за участю споживачів – як найчисленніших учасників відносин у сфері економіки, а в умовах цифровізації – між учасниками відносин у сфері електронних комунікацій.

Окремі елементи запровадження надбань цифровізації закріплено в процесуальному законодавстві (норми про використання єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, та уповноважених органів як складової електронного урядування [2, ст. 15-1; 3 ст. 14]). Разом з тим, правом ЄС (Регламентом № 524/2013 Європейського Парламенту та Ради ЄС «Про врегулювання спорів за участю споживачів онлайн» [4] і Директивою № 2013/11 / ЄС Європейського Парламенту та Ради ЄС «Про альтернативному вирішенні

спорів за участю споживачів» [5]) передбачено досить ґрунтовні положення щодо застосування онлайн-процедур врегулювання конфліктів/спорів за участю споживачів. В Україні цей процес започатковано Законом «Про електронні комунікації» [6] (далі – Закон ПЕК), але лише щодо цієї сфери.

Положення Закону ПЕК стали кроком вперед щодо застосування подібних досудових процедур, які значною мірою зменшують тягар на цивільне судочинство, забезпечуючи врегулювання конфліктів/спорів в режимі онлайн, що в умовах воєнного стану відіграє виключно важливу роль з огляду на складність здійснення правосуддя на частині територій (окупованих та тих, де ведуться бойові дії) та придатність онлайн-процедур в умовах обмеження (та навіть – унеможливлення) традиційних форм комунікацій/спілкування.

У зв'язку з цим варто розглянути відповідні положення Закону ПЕК про позасудове врегулювання спорів за зверненням споживачів електронних комунікаційних послуг (далі – ЕКП), а саме – до ст. 123 Закону ПЕК, відповідно до якої:

– споживач має право звернутися до регуляторного органу з приводу врегулювання спору із постачальником ЕКП з питань замовлення, отримання чи припинення отримання ЕКП;

– регуляторний орган (ст. 10) здійснює державний нагляд (контроль) за додержанням законодавства про електронні комунікації та радіочастотний спектр постачальниками електронних комунікаційних мереж та/або послуг, загальними користувачами радіочастотного спектра, а також особами, що здійснюють постачання електронних комунікаційних мереж та/або послуг без подання повідомлення про початок такої діяльності та/або користування радіочастотним спектром без отримання ліцензії та/або без визначеного законодавством присвоєння радіочастоти; забезпечує: створення та функціонування електронної регуляторної платформи як її держатель та консультативну підтримку користувачів цієї платформи;

– передбачається можливість використання одного з передбачених законом способів звернення (подання заяв, інших документів): 1) через електронну регуляторну платформу (ЄРП), правовий режим якої визначається ст. 8 Закону ПЕК; 2) в електронному вигляді за допомогою електронних комунікаційних мереж із дотриманням вимог законодавства щодо електронних документів; 3) поштовим відправленням; 4) нарочним (за місцем розташування відповідного структурного підрозділу регуляторного органу);

– звернення може бути подано в рамках строку позовної давності, встановленого законом для певного виду вимог;

– обов'язковим є попереднє (перед поданням звернення до регуляторного органу) подання звернення/скарги до постачальника ЕКП; у разі надходження такого звернення без попереднього звернення до постачальника замовлення регуляторний орган направляє таке звернення постачальнику ЕКП, про що інформує споживача; у разі незадоволення постачальником ЕКП протягом 30 календарних днів з дати отримання звернення вимог, викладених у зверненні (скарзі) споживача, або ненадання відповіді споживач направляє звернення до регуляторного органу разом з копіями попередніх звернень до постачальника з метою позасудового врегулювання спору;

– врегулювання спору здійснюється уповноваженою посадовою особою регуляторного органу в строк, що не перевищує двох місяців (у разі необхідності цей строк може бути подовжений на строк, необхідний для здійснення заходів державного нагляду чи експертизи);

– у процесі врегулювання спорів регуляторний орган має низку прав (витребувати у сторін документи та інформацію, необхідні для з'ясування питань, викладених у зверненні; проводити заходи державного нагляду з питань спору, за наявності передбачених Законом підстав; призначати проведення експертизи щодо питань, які становлять предмет спору; залучати фахівців та експертів з відповідних питань; передавати матеріали, у разі необхідності, до органів державної влади, до компетенції яких віднесені відповідні питання; інші права відповідно до закону та зобов'язаний: дотримуватися принципів законності та рівності сторін, незалежності, нейтральності та конфіденційності інформації щодо споживача; ознайомити постачальника ЕКП із зверненням та вимогами споживача і надати йому можливість висловити та обґрунтувати свою позицію; поінформувати сторони про положення законодавства, що застосовуються до предмета спору; запропонувати можливість вирішення спору між сторонами шляхом мирового врегулювання; вжити заходів щодо вивчення питання та вирішення спору, у тому числі за потреби внести подання щодо розгляду регуляторним органом питань, пов'язаних зі спором, відповідно до Закону ПЕК;

– про результати врегулювання спору сторони повідомляються у письмовій формі з обґрунтуванням; відповідна інформація оприлюднюється на електронній регуляторній платформі (крім персональних даних та інформації з обмеженим доступом) відповідно до вимог, встановлених регуляторним органом.

Застосування аналогічних процедур як загальне правило врегулювання конфліктів/спорів за участю споживачів (з метою не лише зменшення навантаження на цивільне судочинство, але й для здешевлення та

полегшення цього процесу як більш зручного і оперативного) має бути передбачено в ЦПК України, низці законів (в т.ч. «Про електронну комерцію» [7], «Про захист прав споживачів» [8]), а в Конституції України [9] – доцільно закріпити цифрові права та цифрові обов'язки громадян [10], реалізація яких і забезпечує застосування онлайн-процедур.

Зокрема, в Законі «Про захист прав споживачів» доцільно:

1) розширити поняття споживача, визначивши його як фізичну особу, що набуває/користується за плату товарами/роботами/послугами/майном суб'єкта підприємництва для задоволення особистих потреб, не пов'язаних з бізнесом або виконанням обов'язків найманого працівника;

2) закріпити загальні для всіх сфер економіки/ринків принципи (а) розгляду/врегулювання конфліктів/спорів за участю споживачів та (б) визначення уповноважених на розгляд скарг споживачів органів (за принципом сфери/ринку, яким опікується відповідний орган), наділення їх повноваженнями щодо розгляду таких конфліктів/спорів, в тому числі в режимі онлайн (із застосуванням електронної регуляторної платформи, розпорядником якої має бути такий орган) та покладення на нього (уповноважений орган) обов'язку надавати споживачам консультаційну підтримку з цих питань;

3) встановити основні вимоги до онлайн-процедури розгляду/вирішення конфліктів/спорів за участю споживачів з тим, аби специфіка певної їх категорії за ознакою сфери/ринку визначалася законом, що регулює відповідні відносини та визначає правовий статус уповноваженого органу.

Подібна оптимізація порядку вирішення конфліктів/спорів за участі споживачів дозволить розвантажити судову систему з її проблемою браку суддів, забезпечити більш доступну (що особливо важливо в умовах війни та інших загроз суспільному благополуччю), оперативну і дешеву процедуру, оскільки більшість споживачів не спроможна звертатися до суду через брак коштів (на послуги адвокатів, зокрема), значних вимог до судових процедур, а часом – і штучне затягування процесу розгляду спору з боку заінтересованої в цьому сторони.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 р. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 18.03.2022).

2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 31. Ст. 545.

3. Цивільний процесуальний кодекс України (в ред.. Закону від 03.10.2017). Відомості Верховної Ради України. 2017. № 48. Ст. 436.

4. Regulation (EU) № 524/2013 of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on online dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) № 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Regulation on consumer ODR). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013R0524> (дата звернення: 22.08.2021)

5. Directive 2013/11/EU of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on alternative dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Directive on consumer ADR). URL : <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:165:0063:0079:EN:PDF> (дата звернення: 22.08.2021).

6. Про електронні комунікації: Закон України від 16.12.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20?find=1&text=стандарт#Text> (дата звернення:20.01.2022).

7. Про електронну комерцію: Закон України від 3 вересня 2015 р. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2015. № 45. Ст. 410.

8. Про захист прав споживачів: Закон України від 12 травня 1991 р. (в ред. Закону від 01.12.2005 р.). Відомості Верховної Ради (ВВР). 2006. № 7. Ст. 84.

9. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

10. Вінник О. М. Цифрові права в умовах війни. Деокупація. Юридичний фронт: матеріали Міжнародного експертного круглого столу (Київ, 18 березня 2022 р.) / Державний торговельно-економічний університет, Українська асоціація порівняльного правознавства, Українська асоціація міжнародного права, Асоціація реінтеграції Криму; упоряд. і наук. ред. О. В. Кресін. Київ : Держ. торг.-екон. ун-т, 2022. С. 147–149 (224 с.).

Гетманцев М. О.

СУДОВИЙ ЗАХИСТ В УМОВАХ ВОЕННОГО СТАНУ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Підтримання миру і попередження збройних конфліктів є найважливішими завданнями ООН. Як передбачає пункт 3 статті 1 Статуту Організації, заохочення і розвиток поваги до прав людини і основних свобод для всіх без будь-якої дискримінації є однією з основоположних цілей Організації. В цьому зв'язку ООН накопичила багатий досвід в справі використання як МППЛ, так і МГП для захисту людей в період збройних конфліктів. Адже, прийняття важливих міжнародних документів про права людини, таких як Загальна декларація прав людини і міжнародні договори

про права людини, сприяло утвердженню ідеї про те, що кожен повинен користуватися правами, будь-то в мирний час або під час війни.

«Визнання гідності, властивого всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних прав їх є основою свободи, справедливості та загального світу...» – з таких слів бере свій початок один із фундаментальних, базових документів, визнаний більшістю державами світу, Загальна декларація прав людини, прийнята в 1948 [1].

Так, стаття 3 Декларації закріплює, що кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність [1], саме даний пункт є найбільш схильним і вразливим в умовах воєнних конфліктів

Саме собою право права людини в насамперед спрямовані на захист життя, здоров'я та гідності людини в аспекті мирного часу та неоднозначно стоїть питання про його застосування в умовах військових конфліктів.

Так, Міжнародний суд ООН у своєму Консультативному висновку зазначає, що захист, що забезпечується Міжнародним пактом про громадянські та політичні права, не припиняється під час війни, однак, наприклад, поняття довільного позбавлення життя в такому разі визначається застосовним *lex specialis*, а саме правом, застосовним у період збройного конфлікту та призначеним регулювати порядок ведення воєнних дій [2].

Під правом застосовним у період збройного конфлікту слід розуміти міжнародне гуманітарне право, яке є зведенням норм, спрямованих на обмеження наслідків озброєних конфліктів. За своєю сутністю міжнародне гуманітарне право, а також право прав людини має на меті захист прав і основних свобод як груп, так і окремих категорій осіб, натомість міжнародне гуманітарне право охоплює окремі області, що випадають із поля зору прав людини. У пізньому Консультативному висновку Міжнародного Суду визначилась більш чітка позиція щодо питання щодо застосування прав людини час збройних конфліктів. Торкаючись взаємозв'язку між міжнародним гуманітарним правом та стандартами в області прав людини, то є, таким чином, три можливі ситуації: одні права можуть бути виключно питаннями міжнародного гуманітарного права; інші можуть бути виключно питаннями стандартів у галузі прав людини; треті може бути питаннями, охопленими обома цими галузями міжнародного права. Щоб відповісти на поставлене перед ним питання, Суд має взяти до уваги обидві ці галузі міжнародного права, а саме стандарти в галузі прав людини та – як *lex specialis* - міжнародне гуманітарне право [3].

Таким чином, виходячи з вищезазначених положень, доцільно зробити висновок про те, що обидва права – міжнародне право прав людини та

міжнародне гуманітарне право є комплементуючими джерелами прав людини в ситуаціях збройного конфлікту. У доповіді Генерального секретаря ООН 2019 року зазначається, що акти порушують міжнародні норми гуманітарного права та права прав людини щодня відбувалися щодо мільйонів цивільних осіб, порушених конфліктом, протягом останніх 20 років і раніше. Вони відбуватимуться ще 20 і більше років, якщо не буде вжито термінових заходів для вирішення головного завдання забезпечити суворіше дотримання положень міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини, особливо при веденні бойових дій [4].

Виходячи з вивчення даної теми в цілому та окремих її аспектів ми приходимо до висновку, що незважаючи на зміни, яким прийшло людство в рамках розвитку прав людини та міжнародного гуманітарного права це не вплинуло на аспекти ведення озброєних конфліктів у частині дотримання та захисту їх основних права і свободи. Недотримання вимог права людини та міжнародного гуманітарного права становить одну з ключових проблем міжнародної науки, яка розкривається у тих статті. Під міжнародним озброєним конфліктом слід розуміти зіткнення між двома та більше державами, під внутрішнім конфліктом відповідно необхідно розуміти протистояння сторонами в межах однієї держави. Проблема збройних конфліктів, до жаль, має багатовікову історію, певні дати закінчення її неможливо визначити, розглядаючи дані аспекти не можна не згадати про найважливіші її складових – людей, які безпосередньо порушені військовими діями, що виникли.

Так, звертаючись до статистики за даними Р. Джексона, після 1945 року на планеті було всього лише 26 мирних днів, це говорить про те, що придушити та викоринити таке явище як війна не представляється можливим, однак, єдиним можливим варіантом, «рятуванням ситуації», є максимальне забезпечення та захист цивільних осіб в умовах збройного конфлікту [5].

Відповідні положення про забезпечення та захист прав були закріплені ще 12 серпня 1949 р., на конференції у Женеві було прийнято чотири конвенції: «Про поліпшення долі поранених та хворих у діючих арміях»; «Про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, що потерпіли аварію корабля зі складу збройних сил на морі»; «Про звернення з військовополоненими»; «Про захист цивільного населення під час війни». Конвенції отримали назву Женевських конвенцій «Про захист жертв війни» та суттєво розширили можливості захисту прав людини у разі озброєних конфліктів.

Найважливішими документами в області ведення збройних конфліктів та їх регулювання, безсумнівно, є Женевські конвенції та Додаткові протоколи до них,

які за своїм змістом є певним базисом у регулюванні питань захисту людей, не що беруть участь у військових діях, а також тих, хто вже не бере участь у них через певні обставини, як правило у разі хвороби або поранення. У цих актах також відбито регулювання питань щодо осіб відповідальних за припущення «серйозних порушень» та призначення їм відповідної санкції.

На Женевських конвенціях засновують свою діяльність міжнародні організації, які сприяють дотриманню цих конвенцій, зокрема, Міжнародний Комітет Червоного Хреста та Червоного Півмісяця завданнями яких є захист життя та гідності людей, які постраждали від озброєних конфліктів та насильства.

У своїй діяльності усі учасники Міжнародного руху Червоного Хреста та Червоного Півмісяця керуються основними принципами: гуманність, неупередженість, нейтральність, незалежність, добровільність, єдність та універсальність. Основні принципи – «важливий інструмент, який дозволяє отримати доступ до людей, які постраждали від конфлікту або стихійного лиха, і зробити так, щоб усі знали, що діяльність Руху носить винятково гуманітарний характер» [6].

Врегулювання цього питання вимагає детального підходу не тільки з правової точки зору, а й розуміння збройного конфлікту як безпосередньо соціального явища, адже саме при розгляді у сукупності можна прийти до справді суттєвого висновків. Варто пам'ятати, що проблема збройного конфлікту не є проблемою для одного суб'єкта міжнародного права, а має глобальний характер, саме з цієї причини необхідно встановити вимоги неухильного дотримання як уже встановлених норм, так і прийняття нових з урахуванням її складових.

Міжнародне гуманітарне право, прагнучи забезпечити нормальну життєдіяльність цивільного населення, яке перебуває в зоні збройного конфлікту, на основі норм-заборон і норм, що передбачають обов'язки, будує систему засобів охорони цивільних об'єктів. Дотримання зазначених норм воюючими сторонами має сприяти збереженню цих об'єктів і, відповідно, права власності на них. Водночас міжнародне гуманітарне право комплексно не регулює питання відповідальності за порушення права власності під час збройних конфліктів і процедуру притягнення до неї, а здійснює це спільно з правом міжнародної відповідальності та міжнародним кримінальним правом. Перше з них визначає форми відповідальності держави за неправомірну поведінку під час збройних конфліктів, друге – форми відповідальності фізичних осіб, винних у вчиненні воєнних злочинів, що накладається, наприклад, за допомогою механізму Міжнародного кримінального суду. Поруч із цим залучення діючих у межах

Організації Об'єднаних Націй (ООН) універсальних конвенційних механізмів захисту прав людини ускладнюється тим, що Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. (найбільш комплексний документ у галузі економічних, соціальних і культурних прав універсального характеру) не передбачає зобов'язань держав із гарантування і захисту права власності. Його захист на підставі цього акту може бути здійснений тільки побічно. Також це можливо здійснити на підставі інших міжнародних договорів у сфері прав людини, однак тільки у випадку, якщо порушення права власності стало наслідком недотримання антидискримінаційних норм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1048 року. Офіційний вісник України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
2. Здійснення та захист прав внутрішньо переміщених осіб: мат. міжнарод. наук.-практ. конф. (20 квітня 2017 р., м. Ужгород) / за заг. ред. О. Я. Рогача, Я. В. Лазура, М. В. Менджул. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2017. 160 с.
3. Параскева К. Захист внутрішньо переміщених осіб відповідно до Європейської конвенції з прав людини та інших стандартів Ради Європи: посібник. Х.: Право, 2017. 152 с.; Механизмы обеспечения верховенства права для постконфликтных государств. Программы по возмещению ущерба. Нью-Йорк, Женева: ООН, 2008. 42 с. URL: <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/ReparationsProgrammesRU.pdf>.
4. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). P. 61, 63–64. URL: http://ec.europa.eu/justice/contract/files/european-private-law_en.pdf.
5. Основні принципи і керівні положення щодо права на правовий захист і відшкодування шкоди для жертв грубих порушень міжнародних норм у сфері прав людини і серйозних порушень міжнародного гуманітарного права (схвалені Комісією з прав людини ООН 25 липня 2005 р.). URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_e53.

Гулейков І. Ю.

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЦИВІЛЬНОГО ОБОРОТУ ЦИФРОВИХ АКТИВІВ

Цифровізація суспільних відносин у світі не оминає стороною Україну, яка також перебуває у процесі цифровізації економіки. Такий процес

пов'язаний з активним застосуванням нових технологій і зумовив появу нових об'єктів цивільного обороту, які отримали загальну назву «цифрові активи» (digital assets), зокрема: криптовалюта (біткоїн, ефіріум тощо), соціальні акаунти, ігрові акаунти, NTF-токени та ін., які поступово увійшли до цивільного обороту, та відповідно потребують нормативної легалізації. Але український законодавець не завжди вчасно встигає врегулювати новітні суспільні відносини, що потребують правової охорони. Особливо це можна побачити у сфері приватноправових відносин, які характеризуються максимальною аналогією і диспозитивністю для сторін.

Правова природа цифрових активів перебуває в авангарді сучасних вітчизняних досліджень, однак не характеризується єдністю підходів. Для цілей нашого дослідження наведемо критеріальний поділ підходів правових позицій вчених правового регулювання об'єктів цифрових технологій [11, с. 75–80], здійснений українським вченим Є. О. Мічуриним. Перший підхід, технократичний, наголошує вчений, належить дослідникам, які певною мірою поєднують технічні та юридичні аспекти цифрових технологій (О. В. Костенко) [7, с. 85–87]. Другий підхід, комплексно-правовий, коли об'єкти цифрових технологій досліджуються у комплексі, включаючи як окремі публічно-правові, так і приватно-правові аспекти (Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova) [17, с. 18–29]. Третій підхід є спеціально-правовим, за яким проблеми об'єктів цифрових технологій досліджуються через призму спеціальних інститутів, під-галузей, галузей права чи законодавства тощо. Тут об'єкти цифрових технологій досліджуються передусім із позицій: публічно-правових (В. А. Мисливий) [10], приватно-правових (Є. О. Мічурін) [12], цивільно-правових, передусім, інформаційно-правових (О. В. Кохановська) [8, с. 94–98], права інтелектуальної власності (М. С. Уткіна) [16]. Більшість представників вказаних підходів щодо об'єктів цифрових технологій, завершує Є. О. Мічурин, використовують існуючі суміжні позиції у порівняльно-правовому аспекті [11, с. 76].

Щодо цивільного обороту, вітчизняна і зарубіжна доктрина містить декілька підходів для визначення категорії «цивільний оборот», зокрема такі: 1) сукупність усіх цивільних правовідносин; 2) цивільний оборот включає в себе лише майнові відносини (речові й зобов'язальні); 3) сукупність юридичних фактів (правочинів), якщо між останніми постановлено знак рівності; 4) отождошення із правонаступництвом; 5) не сукупність тих чи інших елементів, а процес (рух) переходу суб'єктивних прав та обов'язків та/або об'єктів [15, с. 202].

Не пристаючи і не спростовуючи жоден із наведених підходів до визначень цивільного обороту в межах цих тез (оскільки цьому більш

детально буде присвячена увага в межах дисертаційного дослідження) підкреслимо, що спільним у всіх наведених визначеннях є насамперед: 1) динамічна складова, тобто перехід (рух) прав та обов'язків між суб'єктами, та 2) економічна характеристика таких прав (майновий характер). Так, ще у 2014 році Національний банк України визначив «віртуальну валюту/криптовалюту» Bitcoin як грошовий сурогат, який не має забезпечення реальною вартістю і не може використовуватися фізичними та юридичними особами на території України як засіб платежу, оскільки це протирічить нормам українського законодавства [13]. 17 лютого 2022 року в Україні прийнято Закон України «Про віртуальні активи» (не набрав чинності), який регулює правовідносини, що виникають у зв'язку з оборотом віртуальних активів в Україні, і визначає права та обов'язки учасників ринку віртуальних активів, засади державної політики у сфері обороту віртуальних активів. Відповідно до ч. ч. 2, 3, 4 ст. 5 «Створення віртуальних активів, введення віртуальних активів у цивільний оборот та виведення віртуальних активів із цивільного обороту» цього Закону оборот віртуального активу починається з моменту його створення та здійснюється до моменту припинення обороту віртуального активу. Оборот на території України ЗВА(ВЦ) здійснюється в порядку, встановленому Національним банком України. Оборот на території України віртуальних активів, крім ЗВА(ВЦ), здійснюється в порядку, встановленому Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку [14]. Отже, 17 лютого 2022 року в Україні можна ознаменувати початком нормативного регулювання обороту (з відстрочкою набрання чинності закону до внесення відповідних змін до Податкового кодексу України) віртуальних активів як підвиду цифрових активів.

В інших країнах ситуація з цифровими активами різниться залежно від країни. Так, у країнах сталої демократії, наприклад, США, Великобританія, Японія, Австрія, Німеччина, поширений дозвільний підхід до обороту цифрових активів, зокрема криптовалюти, але криптовалюта не виступають засобом законного платежу [1; 3; 4; 5]. У Королівстві Бельгія криптовалюта де-факто прирівняна до електронних грошей, хоча формально не вважається ними згідно з рекомендаціями Директиви ЄС 2018/843. Не вважається криптовалюта на території Бельгії і фінансовим інструментом згідно Закону «Про інфраструктуру ринку фінансових інструментів та транспонування Директиви 2014/65/ЄС» від 21.11.2017 [6]. Натомість дружно політику щодо криптовалюти проводить Люксембург, який пішов найдалі в межах ЄС і на рівні фінансового відомства визнав криптовалюту в якості валюти, заявивши про намір активно сприяти розвитку даної технології на

державному рівні. Це не означає надання Люксембургом криптовалюти статусу законного засобу платежу, однак принаймні приватно-грошова природа даного об'єкту цивільних прав владою країни не заперечується. Втім, податковий орган в цілях нарахування і сплати податків розглядає криптовалюту в якості нематеріального активу [2; 9, с. 103].

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що цивільний оборот цифрових активів передбачає перехід прав та обов'язків між суб'єктами цивільних відносин і характеризується економічною складовою таких прав. Міжнародний досвід правового регулювання цивільного обороту віртуальних активів (оскільки в основному щодо них можна віднайти принаймні правове регулювання їх обігу) свідчить про поширеність саме дозвільного підходу до обороту криптовалюти, яка при цьому зазвичай не визнається засобом законного платежу. Правовідносини із криптовалютою як правило регулюються договірними засадами, які на момент укладення між сторонами декларуються як такі, що не суперечать загальним засадам цивільного законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Budget 2017 – Fact Sheets. – URL: https://www.budget.gov.au/2017-18/content/glossies/factsheets/html/FS_innovation.htm.
2. Cryptocurrency Regulations in Luxembourg. URL: <https://complyadvantage.com/knowledgebase/crypto-regulations/cryptocurrencyregulations-luxembourg/>.
3. Tax on cryptoassets. – URL: <https://www.gov.uk/government/publications/tax-on-cryptoassets>; The exchange of traditional currencies for units of the 'bitcoin' virtual currency is exempt from VAT. – URL: <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2015-10/cp150128en.pdf>.
4. Umsatzsteuerliche Behandlung von Bitcoin und anderen sog. virtuellen Währungen; EuGH-Urteil vom 22. Oktober 2015, C-264/14, Hedqvist. – URL: https://www.bundesfinanzministerium.de/Content/DE/Downloads/BMF_Schreiben/Steuerarten/Umsatzsteuer/Umsatzsteuer-Anwendungserlass/2018-02-27-umsatzsteuerliche-behandlung-von-bitcoin-und-anderen-sog-virtuellen-waehrungen.html.
5. Virtual money poses accounting dilemma for Japan's early adopters. – URL: <https://asia.nikkei.com/Business/Trends/Virtual-money-poses-accounting-dilemma-for-Japan-s-early-adopters>.
6. Закон Королівства Бельгія «Про інфраструктуру ринку фінансових інструментів та транспонування Директиви 2014/65/ЄС» від 21.11.2017. URL: https://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg_2.pl?language=fr&nm=2017014203&la=F.

7. Костенко О. В. Проблеми правового регулювання суспільних відносин у кіберпросторі (метасвіті). Правове регулювання суспільних відносин в умовах сталого розвитку: матеріали X Міжнародною наук.-практ. конф. (м. Київ 10 груд. 2021 р.). Упоряд: Бевз С. І., Бирса Н. О., Серебрякова Ю. О. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського. С. 85–87.

8. Кохановська О. В. Цивільно-правова відповідальність суб'єкта інформаційних відносин за умов подальшого розвитку автономних роботів і штучного інтелекту. Модернізація цивільно-правової відповідальності. Матвеевські цивілістичне читання. Матеріали міжн. наук.-практ. конф. (18 жовт. 2019 р.). Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, С. 94–98.

9. Логойда В. Д. Криптовалюти як об'єкти цивільних прав: порівняльно-правовий аналіз. Дис...докт.філос. в галузі права за спец. 081 – Право. Ужгород, 2022. 280 с.

10. Мисливий В. А. Цифровізація кримінального права: Правове регулювання суспільних відносин в умовах сталого розвитку: матеріали X Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Київ 10 груд. 2021 р.). Упоряд: Бевз С. І., Бирса Н. О., Серебрякова Ю. О. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, С. 39–42.

11. Мічурин Є. О. Абсолютні права на об'єкти цифрових технологій. Проблеми цивільного права та процесу : тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. 97-й річниці від дня народження О. А. Пушкіна (м. Харків, 20 трав. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Харків. обл. осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України», Наук. парк «Наука та безпека». Харків : ХНУВС, 2022. 304 с.

12. Мічурин Є. О. Приватне ІТ-право. Навчальний посібник. Харків: Право, 2021. 120 с.

13. Роз'яснення щодо правомірності використання в Україні «віртуальної валюти/криптовалюти» Bitcoin Національний Банк України від 10.11.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0435500-14#Text>.

14. Про віртуальні активи. Закон України від 17 лютого 2022 року № 2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text>.

15. Сліпеченко А. С. Значення дефініції «цивільний оборот» у юриспруденції. Вісник Національної академії правових наук України № 1 (88) 2017. С. 201–210.

16. Уткіна М. С. Про можливість віднесення творів, створених штучним інтелектом, до об'єктів інтелектуальної власності. Правові горизонти. 2019. № 17. С. 42–46.

17. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Сутність ІТ-права: пошуки парадигми. Право України. 2018. № 1. С. 18–29.

Ковалишин О. Р.
АСТРЕНТ ЯК ПРАВОВЕ ЗАПОЗИЧЕННЯ

Ефективне здійснення судочинства завжди належало до ключових завдань держави в сфері забезпечення правосуддя. Реформа судочинства 2017 року суттєво покращила процедуру розгляду справ судах загальної юрисдикції. Втім на етапі виконання судового рішення залишилося чимало невіршених питань. Серед них – стимулювання боржника до виконання судового рішення. Частково цієї проблематики стосується можливість призначення судом пені в спорах, з договірних правовідносин.

Застосуванні пені в судовому порядку не є абсолютно новим для національного права. Відповідно до ч. 10 ст. 265 ЦПК України суд, приймаючи рішення про стягнення боргу, на який нараховуються відсотки або пеня, може зазначити в рішенні про нарахування відповідних відсотків або пені до моменту виконання рішення з урахуванням приписів законодавства України, що регулюють таке нарахування.

Але згадана пеня може бути призначено судом тільки стосовно грошових зобов'язань та й то лише в тих випадках, якщо сторони погодили можливість застосування пені та відсотків, укладаючи договір. Таким чином, коло спорів, до яких може бути застосована пеня, досить вузьке. Якщо сторони не погодили розмір пені та штрафних відсотків, то суд не може застосувати їх при прийнятті рішення. Стосовно рішень про зобов'язання вчинити певні дії, суд взагалі не може застосувати пеню.

Саме в зв'язку з цим в Концепції оновлення цивільного законодавства запропоновано запозичити інститут астренту: «§ 5.3. Астрент. Доцільно доповнити ЦК України положеннями про судову неустойку (астрент), згідно з яким суд може за вимогою позивача зобов'язати відповідача виплатити на користь позивача грошову суму, якщо відповідач не виконає рішення суду. Астрент означає присудження грошових сум як способу забезпечення виконання судового акта, тобто астрент — це неустойка або пеня за неналежне виконання рішення суду. Право на застосування астренту має суд, якщо подано позов про виконання зобов'язання в натурі. Судова неустойка або астрент не може нараховуватися на грошові [1, с. 35].

Р. О. Стефанчук відзначає, що найбільше скарг українців до ЄСПЛ стосуються невиконання судових рішень, і ця проблема досягла масштабів

гуманітарної катастрофи. Новий інститут даватиме змогу присуджувати грошові суми, що буде способом забезпечення судового акту, неустойкою за неналежне виконання рішення суду [2]. На необхідності впровадження в законодавство про охорону здоров'я астренту наполягає також О. М. Лісничка, розглядаючи його як спосіб забезпечення належного повного і своєчасного виконання судового рішення та як додаткову гарантію захисту прав суб'єктів медичних відносин незалежно від підстав їх виникнення, характеру зобов'язань та обраного способу захисту [3, с. 9].

Фахівці зауважують, що астрент є дієвим при виконанні рішень, що зобов'язують боржника вчинити певні дії, оскільки для боржника створюються такі умови, що самостійно виконати рішення йому вигідніше, ніж його невиконання. А враховуючи те, що певні категорії рішень (що зобов'язують боржника вчинити певні дії, або утриматися від їх вчинення) виконати примусово неможливо, їх має вчинити саме боржник, астрент є найкращим стимулом [4, с. 153; 5].

Інститут астренту не є новим для як для права держав-членів ЄС так і для європейського приватного права в цілому.

Відповідно до пункту 3 статті 111 Кодексу європейського договірної права (European Contract Code) з метою «спонукати боржника, дотримуватися рішення, що вимагає об'єктивно можливого виконання зобов'язання в натурі, суд вправі накласти на боржника, що не виконує рішення або виконує його з простроченням, штраф в сумі, що не перевищує трикратного розміру вартості належного виконання. Ця сума розподіляється між кредитором і державою в співвідношенні відповідно 70 % до 30 %. Названий штраф може бути обчислений або по твердій ставці на суму вартості виконання, або у твердій сумі, встановленій судом, або у вигляді сум, що стягуються за кожний день прострочення [6, с. 107].

Правила про астрент закріплені в «Принципах міжнародних комерційних договорів (Принципи УНІДРУА)»: «Якщо суд зобов'язує сторону провести виконання, він може також наказати їй сплатити штраф, якщо вона не виконає його рішення. Штраф має бути сплачений потерпілій стороні, якщо тільки імперативні норми права країни, де знаходиться суд, не встановлюють іншого. Сплата штрафу потерпілій стороні не виключає будь-яких вимог стосовно збитків» (стаття 7.2.4.) [7].

В судовій практиці наявне лише одне рішення, в якому йде мова про астрент. У справі № 203/1330/20 про стягнення суми Кіровським районним судом м. Дніпропетровська ухвалено Рішення про стягнення на користь

ОСОБА_4 з ОСОБА_2 7048334 грн. 40 коп. основного боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення,

Суд в своєму рішенні зазначив, що, ухвалюючи це рішення про стягнення боргу, на який нараховуються проценти та пеня, за заявою позивача враховує потребу за характером правопорушення в стимулюванні відповідача, для якого виконання такого рішення має бути більш вигідним, аніж ухилення від нього, у зв'язку з чим відповідно до ч.ч. 10, 11 ст. 265 ЦПК України покладає на відповідача астрент.

Тому суд постановив до моменту виконання цього рішення на суму основного боргу нараховувати за методом факт/факт пеню за відсотковою ставкою 0,5 % в день і проценти на рівні облікової ставки Національного банку України плюс три відсотка річних, розрахувавши остаточну суму всіх видів відсотків і пені, що підлягає виплаті ОСОБА_4 за правилами обчислення простих точних процентів [8].

Слід відзначити, що хоча в рішенні і міститься згадка про астрент, суд посилається на ст. 265 ЦПК України, яка за своєю правовою природою не є ним. Астрент слід відрізнити від суміжних правових інститутів – штрафу, неустойки. Між інститутами неустойки та астрента існує певна схожість. І неустойка, і астрент - це певна грошова сума (або у твердому розмірі, або встановлено спосіб визначення), яка підлягає стягненню у разі невиконання або неналежного виконання зобов'язання. Неустойка, як і астрент, стягується з ініціативи сторони, а не суду. Однак ці інститути не є абсолютно однаковими. Підставою стягнення неустойки є закон чи договір, а підставою нарахування астрента є рішення суду, що набрало законної сили. Розмір неустойки встановлюється у законі чи договорі, розмір астрента визначається судом на власний розсуд.

Щодо співвідношення астрента та штрафу, необхідно відзначити, що основна відмінність між двома даними інститутами полягає в тому, що штраф стягується на користь держави, а астрент стягується на користь приватної особи – заявника.

Введення астренту може призвести до виникнення низки проблемних питань як у теорії цивільного права і процесу, так і в судовій практиці.

По-перше, головною проблемою реалізації норми про судову неустойку є оцінка пропорційності відповідного присудження, оскільки відсутність чітких критеріїв, за допомогою яких визначається сума астрента, а також передача цього питання виключно на розсуд, створює безліч протиріч. Астрент може бути встановлений у твердій грошовій сумі, що стягується одноразово, або у вигляді платежів, що періодично нараховуються, або ж у

грошовій сумі, що нараховується за прогресивною шкалою. Проте суд під час розгляду справ про стягнення судової неустойки завжди враховує конкретні обставини справи і нерідко встановлює межу астрента.

По-друге, проблемним є питання можливості зменшення розміру судової неустойки, виходячи з аналогії права та з норм ЦК України, яка надає боржнику право заявляти у суді клопотання про зниження заявленої кредитором неустойки. Водночас, враховуючи принципи пропорційності та справедливості судової неустойки, відсутні обмеження на зниження суми астрента.

Таким чином, впровадження астренту поряд з перевагами пов'язане з деякими труднощами в його застосуванні на практиці. А тому потребує подальшого наукового аналізу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2020. 128 с.

2. Стефанчук Р. О. Обновление Гражданского кодекса будет иметь смысл только в формате открытой дискуссии, необходимой для принятия изменений обществом / Юридическая практика, № 3–4 (1204-1205), 2021.

3. Лісничка О. М. Цивільно-правовий захист прав пацієнтів в Україні: Дис. к.ю.н., Харків, 2021, 225 с.

4. Бондар І. В. Щодо питання запровадження астренту в Україні. Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів : зб. наук. пр. / за ред. Ю. В. Білоусова. Хмельницький : ФОП Мельник А. А., 2019. С. 151–155.

5. Авторгов А. Судові рішення, що не виконуються на практиці, нічого не варті. URL: <https://www.avtorgov.com/?p=332>.

6. Белов В. А. Кодекс европейского договорного права – European Contract Code: общий и сравнительно-правовой комментарий: в 2 кн. М.: Юрайт, 2015. Кн. 1. С. 105–118.

7. Принципи міжнародних комерційних договорів (принципи УНІДРУА (UNIDROIT)). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_920#Text

8. Рішення № 203/1330/20 Кіровського районного суду м. Дніпропетровська від 21 грудня 2020 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93914224>.

Корсєд С. О.

**ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ЕЛЕКТРОННОГО СУДОЧИНСТВА
ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ
ПРИ ПЕРЕДАЧІ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ НА РОЗГЛЯД ІНШИХ СУДІВ
У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ВОЄННИМ СТАНОМ**

Європейська інтеграція України вимагає узгодження національного законодавства із відповідними європейськими стандартами, зокрема у сфері судочинства з метою ефективного судового захисту порушених прав і свобод. І хоча, як слушно зауважують окремі вчені, чіткого визначення поняття міжнародних (європейських) стандартів цивільного судочинства не існує [1, с. 91; 2, с. 110], проте все ж таки вже загальноприйнято (з урахуванням рішень Європейського суду з прав людини) серед таких стандартів окремо виділяти доступність правосуддя [3, с. 39; 2, с. 114], одним із засобів забезпечення чого є електронне судочинство (правосуддя), яке визнається однією з форм електронної демократії.

У Рекомендаціях CM/Rec(2009)1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про електронну демократію (е-демократію) наведено визначення електронного правосуддя як використання інформаційно-комунікаційних технологій у здійсненні правосуддя всіма заінтересованими сторонами судової влади з метою підвищення ефективності та якості надання державних послуг, зокрема, громадянам та бізнесу. Вона включає електронний зв'язок та обмін даними, а також доступ до судової інформації. Її головною метою є підвищення ефективності судової системи та якості правосуддя. Доступ до правосуддя є одним з аспектів доступу до демократичних інститутів і процесів.

Європейськими фахівцями звертається увага, що відповідно до права Ради Європи Європейський суд з прав людини не встановлює жодних конкретних вимог щодо електронного правосуддя, однак реалізація ініціатив електронного правосуддя регулюється правилами доступу до суду та правом на справедливий судовий розгляд за статтею 6 Конвенції [4, с. 187].

В доповіді щодо рентабельності розробки й зміни конструкції судових і юридичних інформаційних систем (Додаток до Рекомендації Rec (2001) 2) наголошувалось, що електронні технології здатні зіграти помітну роль у модернізації систем правосуддя і юридичних інформаційних систем, що вимагає справжнього бажання використовувати можливості зберігання даних в електронному вигляді для більш швидкого надання якіснішої інформації з метою сприяння управлінню в сфері здійснення правосуддя й надання послуг користувачам [5, с. 250].

У Висновку № 14 (2011) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо правосуддя та інформаційних технологій було підтримано подальший розвиток практики використання інформаційно-комунікаційних технологій, які дозволяють учасникам ініціювати процес в електронному вигляді (електронний документообіг). Наголошується, що інформаційно-комунікаційні технології пропонують можливості більш ефективного, прозорого та суттєвого розгляду справ. Сторони та їхні представники можуть отримати доступ до інформації по справах, в яких вони є зацікавленими особами. Таким чином, вони можуть прослідкувати за рухом своєї справи, отримавши доступ до електронної версії історії руху справи [5, с. 289, 290].

Термін «електронне правосуддя» охоплює широкий спектр ініціатив, включаючи використання електронної пошти, подання позовів у режимі онлайн, надання інформації в Інтернеті (включаючи судові рішення), використання відеослухань і відеоконференцій, відстеження в реальному часі реєстрації та стадій розгляду справи, а також здатність суддів або інших осіб, які ухвалюють рішення, отримувати доступ до інформації в електронному вигляді [4, с. 186–187].

Отже, використання електронного судочинства покликане підвищити ефективність правосуддя, зокрема його доступність та прискорення судового розгляду, за рахунок запровадження електронної комунікації, доступу до судової інформації та обміну документами із матеріалів справи в електронній формі між судами та між судом і учасниками справи.

Запровадження усіх існуючих у світовій практиці елементів електронного правосуддя в Україні, як зазначали провідні вчені-процесуалісти у 2017 році ще перед ухваленням Верховною Радою України нових редакцій процесуальних кодексів, мало сприяти «модернізації» цивільного процесу та покращення судочинства, зокрема в питаннях контролю сторін за розглядом справи, підвищення якості судових рішень, економії судових витрат [6, с. 52–53].

Стратегією розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021, з метою покращення доступу до правосуддя визнано за необхідне забезпечити: розвиток електронного судочинства з урахуванням світових стандартів у сфері інформаційних технологій, його інтегрування у національну інфраструктуру електронного врядування шляхом: запровадження можливості розгляду онлайн певних категорій справ незалежно від місцезнаходження сторін і суду та інших сервісів електронного судочинства;

впровадження сучасного електронного діловодства в суді, електронного ведення справ, електронних комунікацій із судом, кабінету судді та кабінету учасника процесу; удосконалення та розвиток офіційного веб-порталу судової влади України для отримання інформації про суди і справи (провадження) з регулярним оновленням даних судової статистики.

Електронне правосуддя в цивільному процесі має реалізуватись у формі функціонування Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи, яка мала б забезпечити обмін документами (надсилання та отримання документів) в електронній формі між судами, між судом та учасниками судового процесу, та завдяки якій суд би міг проводити розгляд справи за матеріалами судової справи в електронній формі (ст. 14 ЦПК України). Проте, від моменту набрання чинності новою редакцією Цивільного процесуального кодексу України зазначена Єдина судова інформаційно-комунікаційна система так й не почала повноцінно функціонувати, аби забезпечити роботу всіх елементів системи електронного правосуддя відповідно до наведених вище європейських стандартів. А це, з початком введення на території України 24 лютого 2022 року воєнного стану, в багатьох випадках створило перешкоди при фактичній передачі до інших судів цивільних справ, які перебували на розгляді суду, територіальна підсудність якого змінилася за відповідним розпорядженням Голови Верховного Суду у зв'язку із припиненням роботи такого суду в умовах воєнного стану на підставі ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», ч. 7 ст. 147 Законом України «Про судоустрій і статус суддів», п. 3 ч. 1 ст. 31 ЦПК України.

Так, наприкінці березня цього року Голова Верховного Суду В. Князев звернув увагу на питання щодо відновлення судових справ, які лишилися на тимчасово окупованих територіях, що постають через зміну територіальної підсудності судових справ. Як зазначив Голова Верховного Суду, якщо є можливість вивести справи із суду, то їх передають до іншого суду, визначеного розпорядженням Голови Верховного Суду. Якщо ж через певні причини справи не можуть бути передані до іншого суду, є такі виходи. За наявності судового рішення суду першої інстанції справа може бути відновлена згідно з процесуальними нормами. Якщо ж у справі ще не було ухвалено судового рішення, це є підставою для сторони подати новий позов. Відповідно, розгляд судової справи відбувається із самого початку [7]. Подібні «роз'яснення» вже існували й раніше, зокрема їх було наведено ще у п. 38 постанови Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 № 2 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції», адже передбачений нормами Цивільного процесуального кодексу України порядок

відновлення втраченого (повністю або частково) судового провадження застосовується лише щодо тих цивільних справ, які закінчено ухваленням рішення або у якій провадження закрито (ст. 488), тобто іншими словами застосовується щодо «закінченого» судового провадження. Як бачимо, проблемним є питання процесуальної неможливості відновлення втраченого, але «незакінченого» судового провадження, та продовження розгляду справи по суті новим судом у випадку неотримання ним паперових матеріалів справи. Це буде своєрідним обмеженням права на доступ до правосуддя та всієї сукупності процесуальних прав, які виникли в учасників справи у зв'язку із пред'явленням позову та відкриттям провадження у справі, яка перебувала на розгляді суду, територіальна підсудність якого змінилася, адже вимагатиметься новий (повторний) збір доказів і пред'явлення аналогічного позову до нового суду.

Водночас повноцінне функціонування Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи забезпечило б «передачу» цивільних справ при зміні підсудності до інших судів в електронній формі, що було б достатнім для продовження розгляду такої справи новим судом (ч. 10 ст. 14 ЦПК України). Саме електронна форма матеріалів цивільної справи забезпечить виконання вимоги ч. 5 ст. 31 ЦПК України про «невідкладну» передачу справи за підсудністю на розгляд іншого суду у зв'язку із припиненням роботи суду (який знаходиться на тимчасово окупованій території чи території проведення військових дій), територіальна підсудність якого змінюється.

Варто звернути увагу, що існування матеріалів справи в електронній формі не заперечує факт її передачі як процедуру зміни підсудності, адже в ст. 31 ЦПК України термін «справа» застосовано не як «паперові матеріали», а саме як відповідний правовий спір чи інше правове питання, з приводу якого розпочате цивільне провадження (з відповідним єдиним унікальним номером). Тобто фактично мова йде не про передачу справи (як матеріалів справи) за підсудністю у власному розумінні слова, а про передачу повноважень на її розгляд (тобто повноважень на продовження розгляду відповідного правового спору чи іншого правового питання).

Крім того, повноцінне функціонування Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи (підсистеми «Електронний суд») взагалі може виключити потребу у застосуванні механізму відновлення втраченого судового провадження, адже, за відсутності матеріалів справи в електронній формі, суд не завжди може відновити втрачене судове провадження (з причин відсутності чи недостатності копій процесуальних документів з втраченої справи), що тягне негативні наслідки для заінтересованого учасника справи.

До речі сьогодні, наприклад, новому суду вже немає необхідності вирішувати питання відновлення втраченого судового провадження (у випадку ненадходження паперових матеріалів справи від суду, територіальна підсудність якого була змінена у зв'язку із воєнним станом), оскільки наказом ДСА України від 24.03.2021 № 92 було передбачено, що у разі якщо неможливо видати копію судового рішення в суді, який ухвалив судові рішення, така копія може бути виготовлена з Єдиного державного реєстру судових рішень за заявою особи судом, якому визначено територіальну підсудність справ, або судом апеляційної інстанції за підсудністю встановленою законом.

В умовах же неповного (часткового) функціонування Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи, за наявності в ній окремих документів з матеріалів справи в електронній формі (які можна роздрукувати в електронному кабінеті учасника справи в підсистемі «Електронний суд»), а також наявних можливостей Єдиного державного реєстру судових рішень, в якому є ухвали щодо руху цивільної справи, зокрема ухвали про відкриття провадження у справі, в якій згідно зі ст. 187 ЦПК України обов'язково зазначаються предмет та підстави позову, найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові за його наявності для фізичних осіб) сторін, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання (для фізичних осіб), та зі змісту яких можна встановити обставини справи та ухвалені процесуальні рішення (зокрема щодо забезпечення позову, витребування доказів тощо), є високі шанси позитивно вирішити новим судом питання про відновлення втраченого судового провадження.

Отже, як бачимо, інформаційно-комунікаційні технології в закладених європейських стандартах все ж дозволяють забезпечити, а в окремих випадках значно спрощують, реалізацію учасниками справи їхніх процесуальних прав, а судам дозволяють без додаткових перешкод вчиняти необхідні процесуальні дії. Найшвидше повноцінне функціонування Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи має забезпечити реалізація розробленої Державною судовою адміністрацією України Концепції Програми інформатизації місцевих та апеляційних судів і проекту побудови Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЕСІТС) на 2022–2024 роки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Круковес В. В. Міжнародні стандарти цивільного судочинства: поняття та ознаки. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки. 2020. № 2. Том 31 (70), ч. 1. С. 90–94.

2. Атаманчук І. В. Впровадження європейських стандартів у сферу процесуально-правового регулювання цивільного судочинства України. Правничий часопис Донецького університету. 2019. № 1. С. 109–116.

3. Верба І. О. Міжнародні стандарти права на доступ до правосуддя: теоретико-правові засади. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2015. № 17, том 1. С. 39–42.

4. Посібник з європейського права з питань доступу до правосуддя / Агенція Європейського Союзу з основних прав і Рада Європи, 2016 рік. Перекладено на українську мову та надруковано за сприяння проекту Ради Європи «Підтримка впровадженню судової реформи в Україні» у 2020 році. 234 с.

5. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства. Київ, 2015. 708 с.

6. Ханік-Посполітак Р. Ю. Електронне правосуддя: сучасні європейські стандарти в цивільному судочинстві України. Україна на шляху до Європи: реформа цивільного процесуального законодавства: Міжнародна науково-практична конференція (Київ, 7 липня 2017 р.): збірник наукових праць. К., 2017. С. 52–55.

7. Зміна підсудності, передача справ та відрядження суддів – підсумки наради Голови ВС з керівниками апеляційних судів (26 березня 2022 р.). Офіційний веб-сайт Верховного Суду. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1264923/>.

Короленко В. М.

ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА КАСАЦІЙНЕ ОСКАРЖЕННЯ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

Початок повномасштабного воєнного вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року суттєво вплинуло на функціонування нашої держави та життя наших співгромадян. Питання захисту суб'єктивних прав стало як ніколи гостро. Водночас війна спричинила багато перешкод у доступі до правосуддя. Для багатьох суб'єктів правовідносин на перший план вийшло питання фізичного виживання, а питання судового захисту були відкладені. У багатьох випадках особи втрачали доступ до документів, які мають юридичне значення. Зрештою, на окупованих територіях опинилися фізичні та юридичні особи, суди. Це негативно вплинуло як на можливість фізичного доступу до правосуддя, так і на можливість дотримання учасниками справ процесуальних строків.

Введення воєнного стану не було належним чином враховане у процесуальному законодавстві, хоча Україна вже мала досвід окупації її

територій та вирішення проблем судоустрою та судочинства, які у зв'язку з окупацією виникали. Зокрема, певним чином було налагоджено вирішення питань територіальної підсудності і проблема забезпечення доступу до належного суду доволі оперативно вирішувалася цілою низкою розпоряджень як Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у період 2014–2016 років, так і вже у 2022 році – Верховного Суду. Протягом останніх трьох місяців як змінювалася територіальна юрисдикція деяких судів, так і відновлювалася після визволення відповідних територій [1].

Дещо менш однозначно вирішувалося і вирішується питання процесуальних строків в умовах, що склалися. Так, вже 02.03.2022 Рада суддів України оприлюднила рекомендації роботи судів в умовах воєнного стану. Серед них була така: виважено підходити до питань, пов'язаних з поверненням різного роду процесуальних документів, залишення їх без руху, встановлення різного роду строків, по можливості продовжувати їх щонайменше до закінчення воєнного стану. Вже на підставі цього деякими практиками було зроблено висновок про те, що дія воєнного стану є безумовною підставою для поновлення процесуальних строків.

Подібний підхід було закріплено у Наказі голови Верховного Суду від 04.03.2022, згідно з яким: справи, які не є невідкладними, розглядатимуться лише за наявності письмової згоди на це всіх учасників судового процесу; варто також ураховувати, що запровадження воєнного стану на певній території є поважною причиною для поновлення процесуальних строків [3].

Воєнний стан у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України введено по всій території України Указом Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 із 05 години 30 хвилин 24.02.2022 строком на 30 діб. Законом України від 24.02.2022 № 2102-IX затверджено Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. Надалі строк дії воєнного стану неодноразово подовжувався у встановленому законом порядку та триває донині.

Однак уже на початку квітня голова Верховного Суду Всеволод Князев зауважив, що воєнний стан є поважною причиною пропуску строків, але кожен суддя буде оцінювати цю причину індивідуально, у межах справи, яка розглядатиметься [4].

Отже, сама по собі дія воєнного стану вже не визнається достатньою підставою для поновлення процесуальних строків. І у зв'язку з цим виникають деякі питання щодо здійснення права на касаційне оскарження під час дії воєнного стану, які виникли на практиці.

Статтею 6 Конвенції Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод не передбачено право на оскарження судових рішень в апеляційному чи касаційному порядку [5]. Статтею 2 Протоколу № 7 передбачено право на оскарження у кримінальних справах. У п. 81 Посібника зі статті 6 «Право на справедливий суд» (цивільна частина) вказано [6, с. 22], що ст. 6 не зобов'язує держав учасників засновувати суди апеляційної та касаційної інстанції, однак держава, у якій існують такі суди, повинна забезпечити відповідальних перед законом осіб гарантіями у процесі розгляду їх справ відповідно до статті 6, однак порядок застосування статті 6 у судах апеляційної та касаційної інстанції залежить від особливостей конкретного провадження. Умови прийнятності заяви, що стосується норм закону, можуть бути суворішими, ніж для звичайних заяв. У п. 182 Посібника уточнюються підходи Європейського суду з прав людини до застосування ст. 6 при провадженні у апеляційних судах: стаття 6 § 1 не зобов'язує держав-учасників засновувати суди апеляційної та касаційної інстанцій, однак коли такі суди існують держава має забезпечувати гарантії сторонам у справі відповідно до статті 6 § 1 (*Andrejeva v. Latvia* (Андреева проти Латвії) [ВП], § 97).

Стосовно підходів ЄСПЛ до застосування ст. 6 у касаційній інстанції, в п. 183 Посібника зазначається: враховуючи особливий характер ролі касаційного суду, який обмежений у розгляді питань щодо коректного застосування права, подальші процедури можуть мати формальний характер (*Levages Prestations Services v. France* (Леваж Престасьон Сервіс проти Франції), §§ 48). Вимога щодо представництва у касаційному суді не суперечить ст. 6 (*G.L. and S.L. v. France* (Ж. Л. і С. Л. проти Франції) (dec.); *Tabog v. Poland* (Табор проти Польщі), § 42).

Згідно з підпунктами 1, 2, 3 ч. 2 ст. 389 ЦПК України [9], підпунктами 1, 2, 3 ч. 2 ст. 287 ГПК України [7], підпунктами 1, 2, 3 ч. 4 ст. 328 КАС України [8] підставами касаційного оскарження судових рішень, зокрема, є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права виключно у таких випадках:

1) якщо суд апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні застосував норму права без урахування висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду, крім випадку наявності постанови Верховного Суду про відступлення від такого висновку;

2) якщо скаргник вмотивовано обґрунтував необхідність відступлення від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах,

викладеного у постанові Верховного Суду та застосованого судом апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні;

3) якщо відсутній висновок Верховного Суду щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах.

Однак для запобігання загрози життю та здоров'ю суддів та учасників судового процесу у період воєнного стану, доступ до Єдиного державного реєстру судових рішень та сервісу «Стан розгляду справ» тимчасово призупинено. Таким чином для належного обґрунтування касаційної скарги учасник справи не має змоги ознайомитися з актуальною практикою Верховного Суду у подібних правовідносинах або переконатися у відсутності такої практики.

Загалом ця проблема може бути вирішена шляхом поновлення строку на касаційне оскарження після відкриття доступу до Єдиного державного реєстру судових рішень. Проте вимоги правової визначеності та системності проблеми зумовлюють необхідність передбачити безумовне поновлення строку на касаційне оскарження. Це можна зробити шляхом внесення змін до ст. 390 ЦПК України, ст. 288 ГПК України, ст. 329 КАС України, доповнивши їх частиною четвертою такого змісту:

«4. Призупинення доступу до Єдиного державного реєстру судових рішень протягом строку на касаційне оскарження є поважною причиною пропуску строку на касаційне оскарження судового рішення, якщо таке рішення оскаржується на підставах, передбачених підпунктами 1, 2, 3 ч. 2 ст. 389 ЦПК України / підпунктами 1, 2, 3 ч. 2 ст. 287 ГПК України / підпунктами 1, 2, 3 ч. 4 ст. 328 КАС України, а касаційну скаргу подано не пізніше, ніж через 31 календарний день з дня складення повного тексту судового рішення, протягом яких доступ до Єдиного реєстру судових рішень був відкритим».

Водночас ч. 3 ст. 394 ЦПК України та ч. 4 ст. 293 ГПК України передбачено випадки, коли незалежно від причин пропуску строку на касаційне оскарження, суд відмовляє у відкритті касаційного провадження (касаційна скарга подана після спливу одного року з дня складення повного тексту судового рішення), а також винятки з таких випадків: 1) подання касаційної скарги особою, не повідомленою про розгляд справи або не залученою до участі в ній, якщо суд ухвалив рішення про її права, свободи, інтереси та (або) обов'язки; 2) пропуску строку на касаційне оскарження внаслідок виникнення обставин непереборної сили. Згідно з ч. 5 ст. 333 КАС України незалежно від поважності причин пропуску строку на касаційне оскарження суд касаційної інстанції відмовляє у відкритті касаційного провадження у разі, якщо касаційна скарга прокурора, суб'єкта владних повноважень подана після спливу одного року з дня складення

повного тексту судового рішення, крім випадків подання касаційної скарги суб'єктом владних повноважень у справі, про розгляд якої він не був повідомлений або до участі в якій не був залучений, якщо суд ухвалив рішення про його права та (або) обов'язки.

З огляду на те, що період призупинення доступу до Єдиного державного реєстру судових рішень у період воєнного стану може тривати більше року, слід передбачити, що не є підставою для відмови у відкритті провадження у справі пропуску строку на касаційне оскарження внаслідок призупинення доступу до Єдиного державного реєстру судових рішень у період воєнного стану.

Доступ учасників судових справ до вказаних систем може бути обмеженим чи неможливим у зв'язку і з іншими обставинами, зокрема нефункціонування реєстрів чи відповідних веб-сайтів у зв'язку з технічними проблемами на стороні адміністратора. І такі технічні проблеми також можуть тривати невизначений наперед час.

Таким чином, ч. 3 ст. 394 ЦПК України та ч. 4 ст. 293 ГПК слід доповнити підпунктом 3 такого змісту:

«3) пропуску строку на касаційне оскарження внаслідок призупинення доступу до Єдиного державного реєстру судових рішень».

Частину 5 ст. 333 КАС України слід викласти у такій редакції:

«5. Незалежно від поважності причин пропуску строку на касаційне оскарження суд касаційної інстанції відмовляє у відкритті касаційного провадження у разі, якщо касаційна скарга прокурора, суб'єкта владних повноважень подана після спливу одного року з дня складення повного тексту судового рішення, крім випадків:

1) подання касаційної скарги суб'єктом владних повноважень у справі, про розгляд якої він не був повідомлений або до участі в якій не був залучений, якщо суд ухвалив рішення про його права та (або) обов'язки;

2) пропуску строку на касаційне оскарження внаслідок припинення доступу до Єдиного державного реєстру судових рішень».

Додаткового дослідження потребує спосіб підтвердження такої підстави для поновлення строку на касаційне оскарження. Хоча на перший погляд такий факт може бути загальновідомим і не потребувати підтвердження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Розпорядження про визначення територіальної підсудності справ.
URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/gromadyanam/terutor_pidsudnist/
(дата звернення 06.06.2022).

2. Усім судам України! РСУ опублікувала рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану. URL: <http://rsu.gov.ua/ua/news/usim-sudam-ukraini-rsu-opublikovala-rekomendacii-sodo-rooti-sudiv-v-umovah-voennogo-stanu> (дата звернення 06.06.2022).

3. Робота судів України в умовах воєнного стану. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/209874_robota-sudv-ukrani-v-umovah-vonnogo-stanu (дата звернення 06.06.2022).

4. Ми всі згуртувалися і намагаємося швидко вирішити питання, що виникають у судовій системі у зв'язку з війною – Голова ВС. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1267529/> (дата звернення 06.06.2022).

5. Європейська конвенція з прав людини. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_UKR.pdf (дата звернення 06.06.2022).

6. Посібник зі статті 6: Право на справедливий суд (цивільна частина). URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_UKR.pdf (дата звернення 06.06.2022).

7. Господарський процесуальний кодекс України (в редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/print1509542199175329> (дата звернення 06.06.2022).

8. Кодекс адміністративного судочинства України (в редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення 06.06.2022).

9. Цивільний процесуальний кодекс України (в редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/print1509542199175329> (дата звернення 06.06.2022).

Кочин В. В.

**СПОРИ ПРО ДОСТРОКОВЕ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВИБОРНОЇ ПОСАДИ
ЧЛЕНІВ ГРОМАДСЬКИХ ТА ІНШИХ ОБ'ЄДНАНЬ ГРОМАДЯН
ЗА РІШЕННЯМ ОРГАНІВ, ЩО ЇХ ОБРАЛИ:
«ГРА СЛІВ» ТА ДОСТУП ДО СУДУ**

Чинна ч. 2 ст. 124 Конституції України містить положення, відповідно до якого «юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір...» (тобто акцент здійснено на *юридичному спорі*), що різниться від попередньої редакції: «юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі» (де акцентувалося на *правових відносинах*). Однак,

судова практика свідчить, що не усі спори розглядаються у судовому порядку, зважаючи на так звану «внутрішню статутну діяльність», а також за відсутності такої можливості у спеціальному законодавстві, про що вже зверталось у окремих наукових дослідженнях [4, с. 347–348, 355].

Ілюстративними є наступні приклади із судової практики. Згідно правової позиції, викладеної у Постанові КЦС ВС від 28.03.2018 у справі № 341/1490/17, «Не враховано судами те, що виниклі *правовідносини не мають характеру трудових, про що свідчить положення статті 221 КЗпП України*, які закріплюють застереження, стосовно не поширення порядку розгляду трудових спорів на спори про дострокове звільнення від виборної платної посади членів громадських та інших об'єднань громадян за рішеннями органів, що їх обрали. <...> Колегія суддів вважає, що *вдавшись до обговорення правомірності обґрунтування рішення виборного профспілкового органу – Президії ЦК та Голови ЦК Укрелектропрофспілки, суди вийшли за межі своєї компетенції та ухвалили незаконні судові рішення*».

Інша правова позиція, викладена у Постанові КЦС ВС від 08.04.2020 у справі № 461/3081/17, «Отже, основною ознакою трудових відносин є те, що трудове законодавство регулює процес трудової діяльності, її організації. Встановлення правовідносин між сторонами є важливим та впливає на те, що за відсутності трудових правовідносин між сторонами, що регулюються нормами КЗпП України, не може виникати й порушення відповідачем трудових прав позивача. <...> *Правовідносини, які виникли між сторонами у справі, з оспорювання рішення виконавчого комітету Львівської обласної організації профспілки працівників автомобільного та сільськогосподарського машинобудування України щодо виключення позивача із членів профспілки та поновлення його на раніше займаній посаді <заступника голови> не мають характеру трудових, про що свідчить положення статті 221 КЗпП України...* Спір, що виник, належить до виключної компетенції профспілок та їх внутрішньо-організаційної діяльності, оскільки пов'язаний з питаннями членства у громадській організації, а тому такий спір має вирішуватися відповідно до статутних документів профспілок та законодавства, яке регулює основи їхньої діяльності. <...> За таких обставин Верховний Суд приходить до висновку про закриття провадження у справі з тих підстав, що *спір не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства*».

У аналогічній справі Верховний Суд у Постанові КЦС ВС від 08.11.2021 (справа № 461/4538/17) вказав: «Спір, що виник, належить до виключної компетенції профспілок та їх внутрішньо-організаційної діяльності,

оскільки пов'язаний з питаннями членства у громадській організації, тому такий спір має вирішуватися відповідно до статутних документів профспілок та законодавства, яке регулює основи їхньої діяльності. <...> Отже, за встановленого законом обмеження щодо розгляду в судовому порядку спору стосовно виключення із членів профспілки, не можна вважати, що суди позбавили позивача права на доступ до суду».

Примітною у цій категорії справ є Постанова КЦС ВС від 24.11.2021 у справі № 465/649/17, де поруч із припиненням відносин участі у профспілці досліджувалося і припинення безпосередньо трудових відносин, проте правова позиція дещо змінилася щодо застосування ст. 221 КЗпП: «Звільнення голови профспілки, його заступників у зв'язку із закінченням термінів повноважень здійснюється *відповідно до норм трудового законодавства*¹ (пункт 8.19 Статуту). <...> При апеляційному перегляді справи суд апеляційної інстанції на зазначені положення законодавства та Статуту достатньої уваги не звернув, не визначив зміст правовідносин сторін, виходячи із поданих доказів. Суд апеляційної інстанції не перевіряв чи виконував позивач трудову функцію, перебуваючи на посаді голови первинної профспілкової організації, чи було його зараховано до штату, чи отримував він заробітну плату за свою роботу, чи мав він інше оплачуване місце роботи. Також суд апеляційної інстанції залишив поза увагою, що за період з 14 серпня 2015 року по 31 грудня 2015 року адміністрація профспілки здійснювала нарахування та виплату позивачу середнього заробітку на підставі частини третьої статті 119 КЗпП України, що підтверджується листом Головного управління Держпраці у Львівській області від 31 січня 2017 року № 897/1/4-07, тобто профспілка забезпечувала ОСОБА_1 гарантії, передбачені трудовим законодавством. Непроведення судом апеляційної інстанції належної оцінки доказів та ухилення від встановлення зазначених обставин свідчить про передчасність висновків про закриття провадження у справі з посиланням на те, що спір, який виник між сторонами у цій справі, не є трудовим, з посиланням на постанову Великої Палати Верховного Суду від 26 лютого 2020 року у справі № 210/5659/18».

Така судова практика спричинена наступним змістом ч. 5 ст. 221 КЗпП: «Установлений *порядок розгляду трудових спорів* не поширюється на *спори про дострокове звільнення* від виборної платної посади членів громадських та інших об'єднань громадян за рішенням органів, що їх обрали». Отже, названа норма містить словосполучки, які надають можливість стверджувати, що повинна бути

---

¹ Курсив Суду.

окрема категорія справ щодо розгляду цих спорів. Однак, зважаючи на правову позицію Великої Палати Верховного Суду, викладеної у Постанові від 26.02.2020 (справа № 210/5659/18), такі спори не підлягають судовому розгляду.

Дійсно, є випадки коли відносини в юридичній особі можуть не мати правового характеру, тобто не спричиняти виникнення, зміну чи припинення суб'єктивних прав та обов'язків. Вочевидь, іменувати їх «внутрішньо статутними» не досить вірно, оскільки статут є корпоративним актом, що має юридичну силу договірної природи [2, с. 89], тому таке розуміння не надає можливості вести мову про правові наслідки такої «статутної діяльності».

Прикладом цієї проблеми у Європі слугує вирішення релігійних (сімейних та майнових) спорів у мусульманських громадах, зокрема: 1) чи визнаватиметься розгляд спору муфтієм реалізацією права на захист у розумінні ст. 6 ЕCHR; 2) чи достатні та адекватні гарантії такого розгляду відповідно до фундаментальних прав людини, зокрема, щодо гендерної рівності; 3) чи виникає при вирішенні спору лише моральне зобов'язання, чи все ж існує вплив на суб'єктивні права та обов'язки; 4) за відсутності відповідного правового регулювання чи існує конфлікт між цивільним кодексом та ісламськими правовими нормами (зокрема, в частині свободи совісті та віросповідання) [1, с. 102–103].

В Україні вже є приклади розгляду так званих «спортивних спорів», прикладом яких може бути справа № 826/4734/16 (про визнання протиправним та скасування рішення Президії Федерації баскетболу України) щодо якої Велика Палата Верховного Суду у рішенні від 27.03.2019 висловила наступним чином: «позов про визнання протиправним і скасування рішення ФБУ не може бути розглянутий в судовому порядку адміністративним судом (у тому числі у судовому порядку будь-якої юрисдикції)». При цьому попередньо йдеться про можливість його оскарження в Спортивному арбітражному суді в м. Лозанні.

Дійсно, такий спір не є предметною юрисдикцією адміністративних судів (п. 4 ч. 2 ст. 19 КАС України), і навіть його вирішення у Спортивному арбітражному суді не надає можливість його виконання в Україні (справа Матузалема) [2, с. 168]. Однак, виникають проблеми (а) неможливості вирішення спорів в межах правових відносин та (б) межі державного втручання у діяльність організацій приватного права, зокрема професійних спілок.

По-перше, звертаємо увагу, що названа категорія спорів має межі правовідносин системи «роботодавець – працівник-член профспілки» (власне трудові) та «член профспілки на виборній посаді – профспілка». В. М. Короленко звертає увагу на те, що «хоч з укладенням трудового договору і виникають

внутрішні представницькі правовідносини між працівником та профспілковою організацією, воля працівника, якого прийнято на роботу, спрямована, перш за все, на виникнення власне трудових відносин. При цьому суб'єктний склад таких правовідносин (внутрішніх представницьких) залишається індивідуально невизначеним і може постійно змінюватись у зв'язку зі звільненням чи прийняттям на роботу працівників, утворенням профспілок з певним статусом чи втратою такого статусу тощо» [3, с. 82].

Певне, саме тому суд розглядав спори щодо звільнення від виборної посади члена профспілки виключно у взаємозв'язку із порушенням його трудових прав (справа № 465/649/17), тому наслідком продовження розгляду справи у суді апеляційної інстанції підлягає встановленню зміст відносин «член профспілки на виборній посаді – профспілка».

По-друге, судова практика вказує на «ухилення від здійснення правосуддя» шляхом застосування ст. 12 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» (незалежність профспілок). Дійсно, ця норма є однією із гарантій діяльності профспілок, що є міжнародним зобов'язанням України відповідно до Конвенції МОП про свободу асоціації та захист права та організацію від 09.07.1948 № 87. Разом з цим, згідно зі ст. 8 цієї Конвенції здійснюючи права, визнані за ними цією Конвенцією, працівники, роботодавці та відповідні їхні організації, так само як і інші особи або організовані колективи, дотримуються законності.

Зміст ч. 2 ст. 11 Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод щодо неможливості встановлення обмежень свободи об'єднань (за винятком перелічених) все ж не може і не повинна розглядатися як певний «судовий імунітет».

Так, згідно з усталеною практикою ЄСПЛ об'єднання мають право створювати свої власні правила та керувати своїми справами (*Cheall v. the United Kingdom, Commission decision, 1985*), проте свобода об'єднань не перешкоджає державам встановлювати правила та вимоги щодо корпоративного керування та управління, а також забезпечувати їх дотримання, однак, завданням органів влади не є забезпечення дотримання кожної окремої формальності, викладеної у власному статуті об'єднання (*Tebieti Mühafize Cemiyeti and Israfilov v. Azerbaijan, 2009, §§ 72 and 78*) [5, para. 137].

Крім того, держава має позитивний обов'язок захищати особу від зловживання профспілкою своїми повноваженнями (*Cheall v. the United Kingdom, 1985; Johansson v. Sweden, 1990* (обидва рішення Комісії)). В той час як держава може втручатися для того, щоб захистити члена профспілки

від заходів, вжитих проти нього його профспілкою, вона повинна встановити справедливий баланс між конкуруючими інтересами, її межі розсуду відіграють лише обмежену роль (*Associated Society of Locomotive Engineers & Firemen (ASLEF) v. the United Kingdom*, 2007, §§ 45–49) [5, para. 278].

По-третє, порядок вирішення досліджуваних спорів в контексті ст. 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод фактично визначив ЄСПЛ у своєму рішенні *Vlahov v. Croatia* [6]:

1) щодо спору про питання, чи вчинив заявник образливим і нерозумним чином, порушуючи правила профспілки, адже основним принципом аргументу Уряду є те, що заявник діяв всупереч Статуту CSH, відмовившись прийняти п'ятнадцять потенційних членів до профспілки (§ 66);

2) національні органи мають застосувати стандарти, які відповідають принципам, закріпленим у Конвенції (§ 67);

3) існує потреба авторитетних вказівок щодо того, як тлумачити внутрішні правила профспілки щодо прийому нових членів, як це передбачено його внутрішніми положеннями, а також щодо дотримання відповідних правил та Статуту, враховуючи відповідне національне законодавство та вимоги статті 11 Конвенції. (§ 68).

4) слід дослідити яким чином врегульовано відносини представництва керівника встановленими процедурами, зокрема чи мав заявник інституційні чи інші повноваження вирішувати на зборах, чи буде членство продовжено чи ні, чи перешкоджати прийняттю нових членів всупереч рішенню зборів (§ 70).

5) має бути аргументація в рішеннях національних судів, у тому числі їх процесуальну неспроможність дослідити всі релевантні обставини справи у світлі принципів, викладених у прецедентній практиці Суду, і за відсутності будь-яких труднощів, яких зазнали потенційні члени, або будь-яких дискримінаційних мотивів у діях заявника, не можна переконливо та відповідно до принципів, закріплених у статті 11, довести, що втручання, на яке скаржиться була необхідна в демократичному суспільстві (§ 73).

Такий підхід має змінити сприйняття категорії «іншого порядку», що містився ще у ст. 248-3 ЦПК (від 18.07.1963, втратив чинність), згідно з яким судам не підвідомчі скарги «на акти і дії об'єднань громадян, які відповідно до закону, статуту (положення) належать до їх внутріорганізаційної діяльності або їх виключної компетенції». Конституційний Суд України у Рішенні від 23 травня 2001 р. № 6-рп/2001, визнавши цю норму конституційною, сформував юридичну позицію: «У разі виникнення спору щодо порушення об'єднаннями громадян, їх посадовими і службовими

особами прав і свобод громадянина останній має право на підставі статті 55 Конституції України звернутись за їх захистом до суду. Визначення належності питань до внутріорганізаційної діяльності або виключної компетенції об'єднання громадян у кожному конкретному випадку вирішує суд в разі оскарження громадянином актів і дій таких об'єднань» (п'ятий абз. пп. 4.3 п. 4 мотивувальної частини).

Зважаючи на викладене, вважаємо, що ч. 3 ст. 221 КЗпП неправомірно розуміється як можливість суду відійти від «установленого порядку розгляду трудових спорів», тобто від судового розгляду, та не поширювати юрисдикцію суду на спори про дострокове звільнення від виборної платної посади членів громадських та інших об'єднань громадян за рішенням органів, що їх обрали. Вказівка на особливість «оплатності виборної посади» підкреслює необхідність встановлення судом факту порушення прав звільненої посадової особи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Tsitselikis K. Muslims in Greece. *Islam and the European Union*. За ред.: Potz R., Wieshaider W. Leiden/Boston: Peeters, 2004. С. 79–107.

2. Залізко О. М. Вирішення спорів, що виникають з міжнародних приватних спортивних відносин Спортивним арбітражним судом. Дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2018. 236 с.

3. Короленко В. М. Правове регулювання здійснення представницької функції профспілок в Україні: монографія. За ред.: Крупчан О. Д. Київ: НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2014. 172 с.

4. Кочин В. В. Правове регулювання цивільних відносин у непідприємницьких товариствах та установах в умовах адаптації до правової системи Європейського Союзу: монографія. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2020. 435 с.

5. Guide on Article 11 of the European Convention on Human Rights. Freedom of assembly and association. Updated on 30 April 2022. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_11_ENG.pdf (дата звернення: 04.06.2022).

6. Vlahov v. Croatia (Application no. 31163/13). 5 May 2022. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-217114> (дата звернення: 04.06.2022).

Пільков К. М.

**НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВИЛ ПРО *RES JUDICATA*
У ЦИВІЛЬНОМУ ТА ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСАХ
З УРАХУВАННЯМ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРАВИЛ
ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ *ELI/UNIDROIT***

Цінність правової визначеності як складової верховенства права, а також ідея про те, що правова визначеність передбачає дотримання принципу *res judicata*, з практики Європейського суду з прав людини (§ 52 у справі *Ryabykh v. Russia* та § 91 у справі *Svetlana Naumenko v. Ukraine*) [4; 6], вже становлять невід'ємну частину вітчизняної доктрини цивільного та господарського процесу. Водночас, попри майже універсальне визнання цього принципу в цілому, деталі його змісту в Україні і в будь-якій іншій країні, навіть в межах однієї сім'ї правових систем, відрізняється. Дослідники визнають, що обсяг *res judicata* навіть у західних правових системах істотним чином різний [2, с. 26; 5, с. 14]. Діапазон, у який вкладаються прийняті у країнах Європи підходи до обсягу *res judicata*, простягається від тих систем, у яких значення *res judicata* надається лише резолютивній частині остаточного рішення, яким вирішено суть спору, до тих, у яких визнається значення *res judicata* рішень процесуального характеру, якими остаточно вирішено певне питання, а також тих систем, у яких значення *res judicata* надається висновкам суду з окремих питань в мотивувальній частині рішення.

Маючи перед собою мету уніфікації процесів розгляду цивільних і комерційних справ у судах Європи, в тому числі й вироблення найкращої практики вирішення питань, пов'язаних з реалізацією принципу *res judicata* у цих процесах, восени 2021 року Європейський інститут права спільно з УНІДРУА видали Європейські правила цивільного процесу (далі – ЄПЦП), документа "м'якого права", який, на думку розробників, претендує на те, щоб вважатись Типовим цивільним процесуальним кодексом для європейських країн. Методологічний підхід, який розробники Правил взяли за основу, мав на меті, щоб за підсумками дослідження норм цивільного процесу у європейських країнах, запропонувати систему правил, яка б відображала узгоджені найкращі, з погляду залучених експертів, практики. Тобто розробниками не ставилась мета викристалізувати якийсь усереднений підхід, чи вказати на найбільш поширені у Європі процесуальні рішення, а запропонувати ті, які вони визнають найбільш вдалими [1, с. 4].

ЄПЦП у своїй моделі процесу пропонують специфічне розуміння *res judicata*. Для того, щоб його досягнути, звернемо особливу увагу на окремі правила, важливі для реалізації цього принципу.

Правило 148 ЄПЦП визначає, що рішення є *res judicata*, якщо звичайні засоби його перегляду є або стали недоступними. За запропонованим у ЄПЦП підходом, звичайними засобами перегляду можуть бути перша та друга апеляції. Перша апеляція, як вона визначена у Правилі 169, що у частині IX ЄПЦП, охоплює можливість перегляду з підстав неправильного застосування норм матеріального права, порушення процесу у суді першої інстанції або питання оцінки доказів. За обсягом це відповідає апеляційному перегляду у вітчизняному цивільному та господарському процесі. Друга апеляція (Правило 174) можлива з питань права: неправильне застосування норм матеріального права або порушення процесу. Це відповідає вітчизняному касаційному перегляду. Для цілей цього дослідження залишимо поза увагою те, що ЄПЦП пов'язують значення рішення як *res judicata* з доступністю чи впливом доступності касаційного перегляду. Важливо те, що ЄПЦП не встановлюють обмеження стосовно того, що значення *res judicata* може мати тільки судові рішення, яким остаточно вирішено суть спору, тобто лише остаточне рішення у справі у вузькому розумінні, яке не охоплює інші судові рішення, якими завершено розгляд справи чи окремого процесуального питання. Правило 147 окремо визначає, що значення *res judicata* можуть набувати остаточні рішення, включно з частковими рішеннями, заочними рішеннями, а також судові рішення, якими вирішуються процесуальні питання або питання суті справи. При цьому судові рішення про забезпечувальні заходи не мають сили *res judicata* стосовно *суті спору*.

Цей підхід не відповідає практиці багатьох європейських країн. Саме тому важливо було спершу звернути увагу на методологічний підхід розробників, про що йшлося раніше. В Україні також, хоча ні процесуальне законодавство, ні усталена судова практика чітко не артикулює, що рішення з процесуальних питань не мають сили *res judicata*, однак з контексту вживання самого терміну "*res judicata*" у судовій практиці можна зробити висновок, що мова йде про остаточні рішення стосовно суті спору. В інших країнах цей наголос більш чіткий. Так, у Німеччині доктрина і судова практика традиційно підтримує саме такий підхід, який не передбачає поширення сили *res judicata* на рішення з процесуальних питань [3]. Це, однак, може змінитись, і запропонований розробниками ЄПЦП підхід відповідає не тільки їх уявленню про найкращі практики у цьому питанні, а й останнім європейським тенденціям. Так, практика Суду ЄС вказує на те, що

запропонована розробниками Правил модель відповідає тенденції, яка переважає у Європі. Так, Суд ЄС у справі C-456/11 (*Gothaer*) виклав автономне розуміння *res judicata*, яке засноване на визнанні того, що визнання за судовим рішенням значення *res judicata* здійснюється з урахуванням права ЄС за правом країни, у якій це рішення прийняте, що також може передбачати надання цього значення процесуальним рішенням і що матиме обов'язковий характер для судів іншої країни, у якій постане питання про значення цього судового рішення [7, с. 451].

Зважаючи на європейські інтеграційні прагнення України, імплементація підходів, закладених у ЄПЦП та врахування практики Суду ЄС з цього питання набуває особливої ваги, адже поширення сили *res judicata* на процесуальні рішення має значення, яке спів ставне з цінністю визнання *res judicata* взагалі стосовно рішень щодо суті спору. Навіть визнання значення *res judicata* стосовно процесуальних рішень про юрисдикцію спору, як у справі *Gothaer*, в умовах глобалізації має важливе значення, адже без такого відповідач опиняється у ситуації непевності, коли позивач може послідовно ініціювати стосовно нього ідентичні судові процеси у різних юрисдикціях без врахування тих процесуальних рішень про юрисдикцію, які набули чинності у країнах, у яких були ініційовані більш ранні процеси, які, однак завершилися тим, що відповідний суд країни не визнав своєї юрисдикції, вказавши на суд іншої, країни, якому під'юрисдикційна справа.

У статті 152 Правил їх розробники передбачили, що суд самостійно враховує *res judicata*, тобто *ex officio*. Цей підхід можна зрозуміти в принципі, якщо врахувати, що правила про *res judicata* спрямовані на захист не тільки приватного інтересу у судочинстві, а також публічного, пов'язаного з ефективністю відправлення правосуддя і його авторитетом. Водночас прикметно, що самі розробники, розуміють, що реалізація цієї норми може бути ускладнена, якщо її розуміти як таку, що покладає на суд не тільки право, а й обов'язок встановлювати попередні рішення, які матимуть значення *res judicata*, адже суд може не бути обізнаним про такі рішення. У зв'язку з цим розробники відзначають, що у деяких європейських юрисдикціях, суди мають право, однак не обов'язок встановлювати ці рішення [1, с. 297].

Встановлена у Правилі 151 норма про те, що ті частини рішення суду, що мають значення *res judicata*, мають обов'язковий характер лише для учасників провадження, їх нащадків та правонаступників, якби вона була закріплена у вітчизняному процесуальному законодавстві, дозволила б знайти швидкий вихід з ситуації, який лише нещодавно віднайшла вітчизняна судова практика. Справа

в тому, що донедавна конституційну норму про обов'язковість судового рішення як одну з основних засад судочинства (пункт 9 частини другої статті 129 Конституції України) та про обов'язковість судового рішення до виконання (частина перша статті 129¹ Конституції України) суди іноді тлумачили так, що судові рішення встановлює правову визначеність не тільки для учасників справи, а й для всіх інших осіб. На практиці це призводило, зокрема, до того, що якщо суд вирішував спір про право і визнавав його за позивачем або витребував на його користь майно від відповідача, а згодом інша особа, яка вважала, що насправді це право належить їй, намагалась це право захистити, то ця особа вважала за необхідне робити це саме шляхом ініціювання перегляду остаточного рішення у тій справі, до участі у якій її не було залучено. Лише порівняно нещодавно судова практика почала схилитись до вирішення цієї проблеми тим шляхом, який відображено у ЄПЦП, а саме, визнанням того, що рішення має значення *res judicata* для учасників провадження. Інша ж особа, яка у цьому провадженні не брала, може ініціювати інше провадження, а не оскаржувати рішення як таке, що прийняте про її права.

Як бачимо, вже принаймні оглянуті тут складові механізму реалізації принципу *res judicata*, заслуговують на увагу та врахування у практиці вирішення пов'язаних з цими принципом проблем вітчизняними судами, а також, можливо, потребуватимуть законодавчого закріплення у процесуальних кодексах. Проблема ж реалізації правила про застосування принципу *res judicata* судом *ex officio* у господарському та цивільному процесі з огляду на її практичну складність потребують подальших окремих досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. ELI/UNIDROIT Model European Rules of Civil Procedure approved by the ELI Council and Membership in summer 2020, as well by the UNIDROIT Governing Council at the second meeting of its 99th session on 23-25 September 2020. Published to Oxford Scholarship Online: November 2021 DOI: 10.1093/oso/9780198866589.001.0001.

2. Gascón Inchausti F., Schumann Barragán G. The rules on *lis pendens* and on *res judicata* in the ELI/UNIDROIT Model European Rules of Civil Procedure. *Ius Dictum*. 2021. No. 5. pp. 15-29.

3. Hartenstein O. ECJ Rules on *Res Judicata* of Judgments Declining Jurisdiction. November 23, 2012. URL: <https://conflictoflaws.net/2012/ecj-rules-on-res-judicata-of-judgments-declining-jurisdiction/> (дата звернення: 21.05.2022).

4. Ryabykh v. Russia App no. 52854/99 (ECtHR, 24 July 2003). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61261> (дата звернення: 21.05.2022).

5. Schaffstein S. The Doctrine of Res Judicata before International Arbitral Tribunals. PhD Thesis. Centre for Commercial Law Studies Queen Mary and Westfield College, University of London; Faculty of Law of the University of Geneva. Geneva, 2012. 338 pp.

6. Svetlana Naumenko v. Ukraine App no. 41984/98 (ECtHR, 9 November 2004). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-67357> (дата звернення: 21.05.2022).

7. Voulgarakis K. D. Reflections on the scope of “EU res judicata” in the context of Regulation 1215/2012. Journal of Private International Law. 2020. Volume 16, Issue 3. Pp. 451-464. DOI: 10.1080/17441048.2020.1809768.

Рибачук А. І.

**ОПТИМІЗАЦІЯ НАЛЕЖНОЇ ПРАВОВОЇ ПРОЦЕДУРИ
У ЗАСТОСУВАННІ НОРМ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ
ЯК НОРМ ПРЯМОЇ ДІЇ
СУДАМИ ЗАГАЛЬНОЇ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЙ**

Застосування норм Конституції України як норм прямої дії у практичному аспекті слід вважати елементом принципу верховенства права. Суди під час застосування таких норм мають бути виваженими, поміркованими і усвідомлювати наслідки як конституціоналізації приписів законів, щодо яких є обґрунтовані (або ні) сумніви учасників процесів, чи, власне, суду, так і певної їх дискваліфікації самим судом у разі висновку про необхідність застосування норм Конституції України. Адже, метою правосуддя є забезпечення верховенства права в широкому розумінні. Застосування конституційних норм в судовій діяльності має першорядне значення для сторін процесу та для розвитку правозастосовної практики в цілому з метою досягнення верховенства права і розвитку права.

Разом з тим, сучасний стан правопорядку свідчить про існування чималої кількості негативних перемінних, що впливають на прийняття рішення судів про необхідність застосування норм Конституції України як норм прямої дії. Як справедливо підкреслює українська вчена Т. С. Подорожна, суперечливість сучасного законодавства, на жаль, є характерною рисою сучасного стану правової системи. Правовий сепаратизм є небезпечним явищем, яке руйнує державність. Не тільки в конкретних галузях економічних, соціальних відносин, а й у сфері конституційної самоідентифікації виявляється чимало суперечностей між галузевим законодавством та конституцією. Формування правової бази відбувається безсистемно, в атмосфері правової анархії та нігілізму, не враховується досвід правової науки і практики. Такий законодавчий дисбаланс справляє

негативний вплив на правозастосовну практику, оскільки створює бар'єри в механізмі правореалізації, розширює межі суддівського розсуду, призводить до порушення законності і правопорядку [2, с. 271].

Найбільш повно процес застосування норм Конституції України можна прослідкувати в межах розкриття окремих аспектів змісту процесуальних відносин, який становлять суб'єктивні права й обов'язки суб'єктів, їхні дії та безперечно процесуальні дії суду. Статистика розгляду справ із досліджуваної тематики свідчить, що найбільш поширеними судовими справами є спори про право. Саме у позовному провадженні можна найбільш повно відслідкувати правосудні засади діяльності судів в частині долаання колізій й прогалин у законодавстві та окремих функцій суду по виокремленню вад норм права при здійсненні конкретних процесуальних дій.

У найбільш узагальненому розумінні процесуальна процедура як вид правової процедури полягає у сукупності певних процесуальних дій суду і учасників проваджень, а під процесуальними діями суду розуміють послідовність та поетапність дій суду і учасників процесу. Це дає можливість досліджувати процесуальні дії судів, виходячи із спорідненості процесуальних процедур в адміністративному, господарському та цивільному судочинствах, враховуючи певні відмінності адміністративного судочинства через законодавчо закріплену ширшу ініціативу суду та принцип офіційного з'ясування обставин у справі (принцип офіційності).

Висвітliamo ключові процесуальні дії, в межах яких відбувається правова кваліфікація спірних відносин у справі, коли існує потреба у вирішенні ієрархії норм права, що застосовуються.

На наш погляд в межах хронології і послідовності судового процесу важливими для висвітлення є такі процесуальні дії судів: 1) на стадії відкриття провадження у справі й підготовки справи до судового розгляду (дії щодо розмежування судової і несудової компетенції та вирішення питання про можливість закриття провадження у справі у зв'язку з цим); 2) на стадії судового розгляду (розгляд клопотань про суперечність норм законів Конституції України; з'ясування обставин та дослідження доказів, та здійснення правової кваліфікації відносин у справі; а також вирішення можливих питань ускладнення розгляду справи, зокрема зупинення провадження у зв'язку із об'єктивною неможливістю розгляду справи до вирішення справи, що розглядається в порядку конституційного провадження); 3) на стадії перегляду рішень в порядку апеляційного провадження (процесуальні дії суду за зверненням однієї із сторін як правило

у зв'язку із незгодою з тим, що застосовано не норми закону, а норми Конституції України як норм прямої дії); 4) на стадії перегляду рішень в порядку касаційного провадження (здійснення офіційного тлумачення норм законів, формування правових висновків щодо застосування норм Конституції та фактичної дискваліфікації конкретних норм законів, чи, навпаки фактичну конституціоналізацію застосованого законодавчого акта, спростовуючи аргументи сторони та мотиви одного із судів нижчого рівня, який суб'єктивно застосував норми Конституції як норми прямої дії).

Під кутом застосовності чи незастосовності у рішенні судом норм Основного Закону України виділяємо процесуальні дії, які умовно можна поділити на дві групи, взаємопов'язані між собою і які охоплюють своєю сферою: 1) дії по встановленню факту суперечності закону чи іншого нормативно-правового акту Конституції України, через розкриття обов'язку суду перевірити норму закону та іншого нормативно-правового акта на предмет її відповідності Конституції України під час судового правозастосування, а також дії по застосуванню норм Конституції України як норм прямої дії; 2) дії щодо вирішення питання застосування судами формально-чинного нормативно-правового акта, що не визнавався неконституційним, але містить несправедливі положення (крізь призму оцінки глибини несправедливості положень закону на думку сторони чи переконання суду).

До першої групи відносимо: 1) процесуальні дії стосовно вирішення клопотань сторін про застосування норм Конституції України; 2) процесуальні дії суду стосовно вирішення питання про звернення до ВС для вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта, вирішення питання про конституційність якого належить до юрисдикції Конституційного Суду України; 3) процесуальні дії суду з приводу застосування норм Конституції України як законодавства, відповідно до якого суд вирішує справи по суті. Наприклад, на стадії судового тлумачення ВС може звертатися до членів НКР ВС з метою отримання відповідних наукових висновків.

Акцентуємо увагу, що другий пункт першої групи виокремлюємо як самостійний, оскільки, на жаль, судова практика свідчить, що *зазначені прямі дії (звертаються – А. Р.)* суди часто використовують як окреме повноваження, і після застосування норм Конституції України як норм прямої дії при вирішенні справи, не звертаються до ВС відповідно до абз. 2 ч. 4 ст. 7 КАС України, абз. 2 ч. 6 ст. 11 ГПК України, абз. 2 ч. 6 ст. 10 ЦПК України.

До другої групи відносимо процесуальні дії власне щодо вирішення справ по суті і формування правових висновків ВС, коли суди доходять висновків: 1) про наявність окремих несправедливих положень у змісті законодавчих норм, однак в межах захисту публічного інтересу, на бік якого вони пристають – застосовують норми такого закону; 2) коли суди однозначно вказують, що застосування норм Конституції України на підставі ч. 4 ст. 7 КАС України, ч. 6 ст. 11 ГПК України, ч. 6 ст. 10 ЦПК України належить до повноважень КСУ, а застосовний закон не є неконституційний і не визнавався таким, а тому підлягає застосуванню. У таких випадках суди відмовляють у задоволенні клопотання сторони про застосування норм Конституції України як норм прямої дії. Отже, у другій групі ми виокремлюємо процесуальні дії судів, пов'язані із застосуванням приписів законів, а не норм Конституції України як норм прямої дії. Вивчена нами практика судів переконує, що у таких випадках суди першої та апеляційної інстанції не завжди наводять належні мотиви, на яких обґрунтованих підставах має застосовуватися закон, а не норми Конституції України. Судові рішення вивчалися нами, оскільки в них серед іншого можна було побачити аргументи сторін щодо вад законів, суб'єктивного тлумачення сторонами і судами норм Конституції України як норм прямої дії.

Проілюстровані процесуальні дії судів залежно від стадії провадження та підходів до формування висновків, загалом свідчать, що наразі законодавець запровадив особливий процесуальний алгоритм застосування норм Конституції України як норм прямої дії, який створює законодавчу процесуальну множинність дій суду та множинність процесуальних наслідків з одного і того питання. Це не сприяє ключовому елементу верховенства права – правовій визначеності, та у практичному аспекті може створити надмірну дискрецію судів в частині широкого тлумачення норм Конституції України.

Таким чином, правова процедура застосування норм Конституції України як норм прямої дії судами загальної та спеціальної юрисдикції, потребує оптимізації. У межах цих тез, нами окреслюються відповідні підходи, а у подальших роботах розкриємо це питання більш детально.

Так, В. Г. Перепелюк пропонує специфічний шлях із ініціативою виключно учасника процесу, а не суду. Вчений зауважує, що «з огляду на принцип диспозитивності, питання про передачу справи до судів вищих інстанцій має ініціюватися виключно учасниками справи, а не судом. КАСУ не передбачає процедуру, за якою ВС має розглядати дане питання[1, с. 43]. Оскільки основна функція ВС вирішувати фундаментальні проблеми права, а

питання про конституційність закону є саме таким питанням, то це питання спершу має розглянути саме ВС у процесуальній формі. Якщо учасник справи і далі заперечуватиме проти незастосування закону, то ВС безумовно (це має бути його імперативний обов'язок, а не дискреційне право) передає питання про конституційність закону на розгляд Конституційного Суду України (далі – КСУ). Такий підхід відповідатиме принципам рівності прав та справедливості: якщо особа має право на конституційну скаргу про неконституційність закону, то так само у особи має бути право на доступ до КСУ України із заявою про конституційність. У цій ситуації за аналогією може бути застосована позиція КСУ щодо можливості оскарження як ухвал суду про відмову в задоволенні заяви щодо повороту виконання рішення суду, так і ухвали щодо повороту виконання рішення суду (абзац четвертий підпункту 3.1. пункту 3 мотивувальної частини рішення від 2 листопада 2011 року № 13-рп/2011).

І далі вчений пропонує виключити, зокрема абз. 2 ч. 2 ст. 7 КАС України та доповнити процесуальний кодекс новою статтею, що дозволить особам, які заперечують щодо незастосування приписів законів як таких, що суперечать Конституції України, подати протягом десяти до ВС вмотивоване заперечення. А також покласти обов'язок на ВС протягом двох днів постановити ухвалу про звернення до КСУ із конституційним поданням щодо вирішення питання про відповідність Конституції України положення (положень) закону, іншого правового акту Верховної Ради України, акту Президента України, Кабінету Міністрів України, правового акту Верховної Ради Автономної Республіки Крим, не застосованого в адміністративній справі. Заява учасника справи додається до конституційного подання» [1, с. 44]. Ключовим у цьому механізмі В. Г. Перепелюк бачить касаційний перегляд як процедуру «фільтрації» перед доступом до КСУ.

На жаль, з цим поглядом погодитись не можемо, зокрема у зв'язку з тим, що сторона зазвичай наголошує на суперечності Конституції України закону, яким регулюються спірні відносини, починаючи з першої інстанції. Наявний нині механізм допускає (хоч і в суперечливий спосіб – після ухвалення рішення по суті та з паралельним оскарженням в порядку апеляції та/або касації), передання спірного питання про право фундаментального значення до ВС. Запропонований же В. Г. Перепелюком підхід допускає не тільки набрання законної сили рішенням, що ухвалене на підставі приписів законів, зміст яких щонайменше одній стороні обґрунтовано видається конституційно дефектним, а й проходження стадії касаційного «фільтру» перед зверненням до КСУ. Якщо КСУ у подальшому визнає приписи закону

неконституційними, то судовий захист в цілому було побудовано на неправовому законі, що загалом може підірвати довіру громадян до інституту судового захисту. Також у перехідний період існування України фундаментальні проблеми права, зокрема питання про конституційність закону, не може бути розв'язане ВС ні у десятиденний строк, ні у дводенний, особливо коли не вказується, який підрозділ ВС цим займатиметься – спеціальний департамент апарату, що готуватиме правовий висновок з питання права, а вже на його підставі – ухвала суду, чи виключно судовий корпус у процесуальний порядок, оскільки йдеться про постановлення ухвали, тобто без залучення Пленуму ВС.

Третім шляхом можливо удосконалити існуючий процесуальний порядок, законодавчим закріпленням застережень: 1) обов'язкового мотивування відступу суду від застосування норми закону; 2) обов'язкового звернення до ВС. У зв'язку з цим, пропонуємо викласти ч. 2 ст. 7 КАС України, ч. 6 ст. 11 ГПК України, ч. 6 ст. 10 ЦПК України у такій редакції: *«Якщо суд доходить вмотивованого висновку, що закон чи інший правовий акт суперечить Конституції України, суд не застосовує такий закон чи інший правовий акт, а застосовує норми Конституції України як норми прямої дії.*

*У такому випадку суд після ухвалення рішення у справі зобов'язаний звернутися до Верховного Суду для вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта, вирішення питання про конституційність якого належить до юрисдикції Конституційного Суду України. **Таке питання має бути вирішене Пленумом протягом двох місяців**» (виділення наші – А. Р.).*

Однак найбільш оптимальним виходом, на наш погляд, є повернення до попереднього процесуального регулювання, коли суди зупиняли провадження у справі і зверталися до Верховного Суду (далі – ВС) про внесення конституційного подання із заявленого питання. Новим у такій процедурі бачимо закріплення у процесуальних кодексах чітких присічних строків, зокрема протягом двох місяців з дня отримання ВС звернення суду, що звертається, в межах яких ВС на Пленумі має прийняти відповідне рішення. У такому випадку пропонуємо викласти ч. 2 ст. 7 КАС України, ч. 6 ст. 11 ГПК України, ч. 6 ст. 10 ЦПК України у такій редакції: *«У разі виникнення у суду обгрунтованого сумніву під час розгляду справи щодо відповідності закону чи іншого правового акта Конституції України, вирішення питання про конституційність якого належить до юрисдикції Конституційного Суду України, суд звертається із відповідним запитом до Верховного Суду для*

вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта. **Верховний Суд зобов'язаний розглянути таке питання протягом двох місяців на засіданні Пленуму»** (виділення наші – А. Р.).

У такому випадку простежується оперативний зворотній зв'язок між судами першої, апеляційної інстанції та ВС. Питання права, що має фундаментальне значення оперативно попадає на розгляд найвищого суду у системі судоустрою і зміст законів, щодо яких є сумніви, не викривляються, послаблення дії норм Конституції України не відбувається, адже така процедура буде відбуватися тільки в разі існування сумніву суду, а не твердого переконання, що має бути застосована норма Конституція України як норма прямої дії. А таких випадків у судовій практиці існує чимало, зокрема за відсутності норм законів, питання застосування зворотної сили закону та вирішенні справ про захист прав людини першого та другого покоління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Перепелюк В. Г. Окремі міркування щодо удосконалення організації та порядку діяльності Верховного Суду. Юридична Україна. 2019. № 6. С. 32–52.

2. Подорожна Т. С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації. Дис...докт.юрид.наук. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. К. 2017. 503 с.

Ступак О. В.

ДОКТРИНА (ПРИНЦИП) «НАЙКРАЩІ ІНТЕРЕСИ ДИТИНИ» У МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТАХ У СФЕРІ СУДОЧИНСТВА

Україна з часу своєї незалежності послідовно підтверджує своє прагнення у досягненні міжнародних стандартів у сфері судочинства як у процедурних питаннях, так і у питаннях вирішення конкретних категорій справ. Забезпечення єдності судової практики стало однією з багаточисельних завдань судової реформи. Формування єдиної правозастосовної практики можливо в тому числі і шляхом використання однакових принципів (стандартів) при вирішенні справ певної категорії.

Сучасне законодавство покладає на суд у деяких випадках як вирішення питання про надання права на шлюб, так і вирішення питання про розірвання шлюбу. Судова статистика свідчить про збільшення кількості справ про сімейне насилля, визначення місця проживання дитини, відібрання дитини, встановлення

способів участі одного з батьків у вихованні дитини. Наявність відповідного спору на вирішенні суді свідчить про відсутність взаємного розуміння між батьками та неможливість мирного врегулювання такого спору, що є беззаперечним підтвердженням існування гострого конфлікту. Будь-який конфлікт між батьками є фактором, який негативно впливає на дитину.

У практиці національних судів більшого осмислення набуває принцип «найкращі інтереси дитини» при вирішенні спорів, які прямо чи опосередковано стосуються прав та інтересів дитини.

Як відсутність у національному законодавстві нормативно-правового визначення поняття «найкращий інтерес дитини», так і міжнародні зобов'язання України по дотримання положень міжнародних договорів, зумовлюють використання національними судами норм, закріплених у нормах міжнародного права та стандартів, сформованих у сфері судочинства Європейським судом з прав людини.

Принцип «найкращі інтереси дитини» закріплений у міжнародних нормативно-правових актах, а віднаходить своє змістовне наповнення у рішеннях Європейського суду з прав людини.

Декларація прав дитини від 1959 року є першим міжнародно-правовим документом, яким проголошено принцип якнайкращого забезпечення інтересів дитини. Так у принципі номер 2 задекларовано: «Дитині законом та іншими засобами має бути забезпечений спеціальний захист і надані можливості та сприятливі умови, що дадуть їй змогу розвиватися фізично, розумово, морально, духовно та соціально, здоровим і нормальним шляхом, в умовах свободи та гідності. При ухваленні з цією метою законів основною метою має бути **найкраще забезпечення інтересів дитини**»

У 1989 року прийнято Конвенцію про права дитини, яка ратифікована Україною 27 лютого 1991 року. У Конвенції, яка в одному документі закріплює весь спектр прав людини, що мають відношення до дітей – громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав, підкреслено у частині першій статті 18 встановлено: «Держави-учасниці докладають всіх можливих зусиль до того, щоб забезпечити визнання принципу загальної та однакової відповідальності обох батьків за виховання і розвиток дитини. Батьки або у відповідних випадках законні опікуни несуть основну відповідальність за виховання і розвиток дитини. **Найкращі інтереси дитини є предметом їх основного піклування**» та у частині першій статті 21: «Держави-учасниці, які визнають і/чи дозволяють

існування системи усиновлення, **забезпечують, щоб найкращі інтереси дитини враховувалися в першочерговому порядку...**».

Дотримання принципу «найкращих інтересів дитини» впливає із положень Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року, Конвенції про захист дітей та співробітництво в галузі міжнародного усиновлення 1993 року; Конвенції про юрисдикцію, застосовне право, визнання, виконання та співробітництво стосовно батьківської відповідальності та заходів захисту дітей 1996 року та інших так званих дитячих Конвенціях.

Тлумачення змісту принципу «найкращих інтересів дитини» здійснювалось Комітетом ООН у Зауваженні загального порядку № 14 (2013) «Про право дитини на приділення першочергової уваги якнайкращому забезпеченню її інтересів», основні висновки якого зводяться до того, призначенням концепції найкращих інтересів дитини є забезпечення повномасштабної та ефективної реалізації всіх прав, проголошених у Конвенції, усебічний розвиток дитини через оцінку найкращих інтересів дитини в кожному окремому випадку при дотриманні балансу «усіх елементів, необхідних для прийняття рішення в конкретній ситуації для конкретної дитини або групи дітей.

Керуючись положенням Конституції України у статті 9 якої закріплено, що чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України, є частиною національного законодавства нашої держави, а також положеннями Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» у статті 17 якого встановлено, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Європейського Суду як джерело права, національні суди широко застосовують сформульовані у його рішеннях висновки про необхідність встановлення у кожній «дитячій» справі «найкращі інтереси дитини».

Європейський суд з прав людини, розглядаючи справи щодо захисту прав дітей, застосовує принцип найкращих інтересів дитини в різних випадках, у тому числі у справах про: возз'єднання сім'ї («Olsson v. Sweden» від 25 березня 1988 р., «Olsson v. Sweden» від 30 жовтня 1992 р., «Amanalachioai v. Romania» від 26 травня 2009 р., «Haase v. Germany» та багато інших; відносини між усиновлювачем і усиновленою дитиною («Pini and Others v. Romania» від 22 червня 2004 р., «Курочкін проти України» від 20 травня 2010 р. та інші); контакт із дитиною та права на спілкування з нею того з батьків, що проживає окремо, або інших родичів («Hokkanen v. Finland» та інші); позбавлення батьківських прав («Хант проти України» від 7 грудня 2006 р. та інші); встановлення батьківства («Jevremović v. Serbia» від

17 липня 2007 року, «Калачева проти Російської Федерації» від 7 травня 2009 р., «Kautzor v. Germany» від 24 вересня 2012 р. тощо) та інших.

У практиці Європейського суду з прав людини сформовано такі підходи.

У § 54 рішення у справі «Хант проти України» від 07 грудня 2006 року, заява № 31111/04, зазначено, що між інтересами дитини та інтересами батьків повинна існувати справедлива рівновага і дотримуючись такої рівноваги, особлива увага має бути до найважливіших інтересів дитини, які за своєю природою та важливістю мають переважати над інтересами батьків. Зокрема, стаття 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод не надає батькам права вживати заходів, які можуть зашкодити здоров'ю чи розвитку дитини.

За змістом наведеного рішення можна виокремити такі підходи, врахування яких дозволяє забезпечити дотримання принципу «найкращі інтереси дитини»:

- справедлива рівновага між інтересами батьків та дітей;
- інтереси дитини за своєю важливістю переважають над інтересами батьків.

У 100 рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Мамчур проти України» (заява № 10383/09) від 16 липня 2015 року Європейський суд з прав людини зауважував, що оцінка загальної пропорційності будь-якого вжитого заходу, що може спричинити розрив сімейних зав'язків, вимагатиме від судів ретельної оцінки низки факторів та залежно від обставин відповідної справи вони можуть відрізнятися. Проте необхідно пам'ятати, що основні інтереси дитини є надзвичайно важливими. При визначенні основних інтересів дитини у кожному конкретному випадку необхідно враховувати дві умови: по-перше, у якнайкращих інтересах дитини буде збереження її зав'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я виявляється особливо непридатною або явно неблагополучною; по-друге, у якнайкращих інтересах дитини буде забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагополучним).

Суд узагальнив, що він мав з'ясувати, «чи провели національні суди глибоке вивчення всієї сімейної ситуації і цілої низки факторів – зокрема фактичного, емоційного, психологічного, матеріального і медичного характеру – і чи здійснили вони збалансовану та обґрунтовану оцінку відповідних інтересів кожної особи, не забуваючи про те, що було би найкращим рішенням для дитини».

Рішення ЄСПЛ у справі «Мамчур проти України» висвітлює такі підходи при дотриманні принципу «найкращі інтереси дитини»:

– у якнайкращих інтересах дитини буде збереження її зав'язків із сім'єю (крім певних випадків);

– у якнайкращих інтересах дитини буде забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагополучним;

– для встановлення інтересів дитини потрібно оцінювати низку факторів, зокрема фактичного, емоційного, психологічного, матеріального і медичного характеру.

У § § 49, 53 рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Савіні проти України» (заява N 39948/06) від 18 грудня 2008 року Суд також повторив, що, хоча національним органам надається певна свобода розсуду у вирішенні питань щодо встановлення державної опіки над дитиною, вони повинні враховувати що розірвання сімейних зав'язків означає позбавлення дитини її коріння, а це можна виправдати лише за виняткових обставин (див., наприклад, справу «Ньяоре проти Франції» (*Gnahore v. France*), N 40031/98, п. 59, ECHR 2000-IX). Отже, відповідне рішення має підкріплюватися достатньо переконливими і зваженими аргументами на захист інтересів дитини, і саме держава-відповідач повинна переконатися в тому, що було проведено ретельний аналіз можливих наслідків пропонованого заходу з опіки для батьків і дитини (див., наприклад, справу «Скоццарі та Дж'юнта проти Італії» (*Scozzari & Giunta v. Italy*), [GC], NN 39221/98 і 41963/98, п. 148, ЄСПЛ 2000-VIII).

Сторони погоджуються з тим фактом, що рішення про встановлення державної опіки над дитиною становило втручання у права заявників, гарантовані статтею 8 Конвенції; що це втручання здійснювалося згідно із законом і мало законну мету - захист інтересів дітей. Залишається визначити, чи було втручання «необхідним у демократичному суспільстві».

Отже ЄСПЛ послідовно підтримує висновки, які становлять ключові елементи концепції «найкращі інтереси дитини»:

– збереження зав'язків дитини із кровними батьками відповідає найкращим інтересам дитини;

– втручання держави у сімейні стосунки повинно здійснюватися згідно із законом і мати легітимну мету - захист інтересів дітей, таке втручання повинно бути «необхідним у демократичному суспільстві».

У рішенні Європейського суду з прав людини у справі «М.С. проти України» (Заява N 2091/13) від 11 липня 2017 року розкритиковано методологію український судів, застосовану при вирішенні спорів про визначення місця проживання дитини, яка спиралась на Декларацію ООН про права дитини 1959 року, яка в принципі 6 передбачає, що малолітня дитина,

«крім випадків, коли є виняткові обставини», не має розлучатися зі своєю матір'ю. У цій справі національні суди, здається, виробили методологію на основі зазначеного принципу, що тягне за собою презумпцію на користь матері в справах опіки над дитиною, тобто, що дитина має жити з матір'ю, що може бути відхилене лише в разі існування «виняткових обставин». Як наслідок, за відсутності «виняткових обставин» суди знехтували подальшою оцінкою всіх інших не виняткових обставин, які все одно могли стосуватися рішення.

Суд також наголосив, що батьки, в принципі, повинні мати рівні права в справах про опіку, і не погодився із жодною презумпцією щодо статі одного з батьків. Наприклад, у справі «Зоммерфельд проти Німеччини» (заява № 31871/96, § 86, ЄСПЛ 2003-VIII) повторно зазначається, що завданням Суду було дослідити, чи застосування національного законодавства призвело до необґрунтованої різниці в ставленні до заявника. У вищезгаданій справі «Цаунеггер проти Німеччини» (§ 48; див. також справу «Шпорер проти Австрії», заява № 35637/03, 3 лютого 2011 року) Суд вимагав достатніх причин для обґрунтування іншого ставлення при наданні опіки батькові дитини, народженої не в шлюбі, особливо в порівнянні з матір'ю. Він також прийняв, що можуть існувати поважні причини заперечити участь неодруженого батька в батьківських правах, як, наприклад, коли суперечки або відсутність комунікації між батьками ставить під загрозу добробут дитини. Втім, нічого не вказувало на те, що ця позиція була загальною ознакою відносин між неодруженими батьками і їхніми дітьми (там само, § 56).

Можна констатувати, що рішення ЄСПЛ у справі «М.С. проти України» мало найпомітніший вплив на правозастосовчу практику національних судів, оскільки Велика Палата Верховного Суду, переглядаючи справу за виключними обставинами, у постанові від 17 жовтня 2018 року у справі № 402/428/16-ц відступила від правового висновку, викладеного у постанові Верховного Суду України від 14 грудня 2016 року у справі № 6-2445цс16, яким по суті закріплювався пріоритет прав матері відносно дитини.

Ще одним із важливих елементів принципу «найкращий інтерес дитини», який послідовно окреслює ЄСПЛ у своїх рішеннях, є право дитини бути почутою.

Європейській суд з прав людини у справі «Pini and Others v. Romania» (заява № 40355/11 від 12 січня 2016 року прийшов до висновку, що інтересу дітей відповідало врахування їхньої думки, адже вони вже досягли необхідного віку, коли така думка дитини повинна враховуватися. За румунським законодавством, таким віком вважається 10 років. У зв'язку із

цим відмова, про яку вони послідовно заявляли після досягнення цього віку, є обставиною, що має певну вагу.

Можна підсумувати, що практика Європейського суду з прав людини підтримує рівність прав обох батьків щодо дитини, підтримання справедливої рівноваги між інтересами батьків та дітей, а у разі їх суперечностей – інтереси дитини за своєю важливістю переважають над інтересами батьків. Права батьків реалізуються задля забезпечення найкращих інтересів дитини, які полягають у гармонійному розвитку та належному вихованні з максимальним збереження зав'язків дитини із кровними батьками; розвитку дитини у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагополучним; втручання держави у сімейні стосунки повинно здійснюватися згідно із законом і мати легітимну мету - захист інтересів дітей, таке втручання повинно бути «необхідним у демократичному суспільстві». Для встановлення інтересів дитини потрібно оцінювати та враховувати багато різних важливих факторів, зокрема фактичного, емоційного, психологічного, матеріального і медичного характеру, цей перелік не є вичерпним. Визначення того, яке саме рішення буде прийнято в «найкращих інтересах дитини», має починатися з оцінки конкретних обставин, що роблять дитину унікальною. Це означає врахування судом одних та ігнорування інших елементів, а також впливає на те, яким чином вони будуть враховані один щодо одного.

Чорний І. А.

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ПРОБЛЕМИ АКТИВНОСТІ СУДУ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Відповідно до п. 9 та 10 Висновку № 6 (2004) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо справедливого суду в розумний термін та ролі судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів важливо, щоб громадяни, звертаючись до судової системи, знали, що вони мають справу з ефективною інституцією. У цьому контексті цей Висновок стосується (а) питання доступу до правосуддя, (б) якості системи правосуддя та її оцінювання, кількісних статистичних даних, процедур моніторингу, (с) **завантаженості судів і управління судовими справами** (виділено нами – *І. Ч.*), (d) альтернативного вирішення спорів з наголосом на ролі судді у втіленні принципів, викладених в ЄКПЛ та практиці Суду [4, с. 346–347].

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) у рішенні від 07 липня 1989 року у справі «Юніон Аліментаріа проти Іспанії» зазначив, що заявник

зобов'язаний демонструвати готовність брати участь на всіх етапах розгляду, що стосуються безпосереднього його, утримуватися від використання прийомів, які пов'язані із зволіканням у розгляді справи, а також максимально використовувати всі засоби внутрішнього законодавства для прискорення процедури слухання. Крім того, як наголошує в своїх рішеннях ЄСПЛ, позивач як сторона, яка задіяна в ході судового розгляду, зобов'язана з розумним інтервалом часу сама цікавитися провадженням у її справі, добросовісно користуватися належними їй процесуальними правами та неухильно виконувати процесуальні обов'язки (див. наприклад рішення ЄСПЛ у справі «Каракуця проти України»). Зазначене визначає активну роль сторін спору у цивільному судочинстві, яке, як диспозитивний процес загалом розпочинається ініціативою позивача. І це логічно, адже завданням судочинства при здійсненні правосуддя на засадах верховенства права є забезпечення кожному права на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Євроінтеграційні процеси та імплементація Україною міжнародних стандартів правосуддя та забезпечення ефективного та справедливого судочинства набуло підвищеної актуальності. Відповідно до Загальної хартії судді суддя має ефективно і старанно виконувати свої обов'язки без будь-яких невинуватених затримок. Оптимізація повноважень судів у зв'язку із європейськими тенденціями розвитку змішаного типу судочинства як співвідношення активності сторін та суду [1, с. 57].

Підвищення активної ролі суду у процесі в доктрині зазвичай визначається як активність суду або судовий активізм, і підходи до її розуміння коливаються від несприйняття і зведення ролі суду як неупередженого стороннього рефері до дискреції, що інколи характеризується надмірністю і фактичним перебиранням на суд ролі однієї із сторін. Розкриття цієї категорії як особливої діяльності суду потребує окремих досліджень, зважаючи на різнобічні підходи до її змісту: як керівництво судовим процесом, як активність суду, чи просто як ординарна судова діяльність, тобто ця категорія залишається певною мірою «terra incognita» після набрання чинності нової редакції ЦПК України.

Зокрема, Д. Д. Луспеник зауважує, що положення процесуального законодавства щодо можливості **витребування доказів за ініціативою суду у випадку недобросовісної поведінки сторони** щодо доказів покликане зберегти баланс між змагальністю сторін, що забезпечує реалізацію приватноправового інтересу у цивільному судочинстві, та активністю суду в контексті принципу суддівського керівництва процесом, що відбиває публічно-правовий інтерес в

ефективності цивільного судочинства. Необхідність збереження відповідного балансу прямо впливає із норми, що регулює завдання цивільного судочинства, якими є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави (ч. 1 ст. 2 ЦПК). І далі суддя і секретар Пленуму Верховного Суду завершує, що завдання законодавця при регламентації конструкції доказування полягає у забезпеченні **гармонічного поєднання активності сторін та суду в цивільному судочинстві**. При цьому Д. Д. Луспенік конкретизує, що активність сторін відбиває приватноправові засади змагального процесу, а активність суду – публічно-правовий інтерес у ефективності відправлення правосуддя [6].

Процесуальна активність суду пов'язана із реалізацією у цивільному процесі таких принципів, як диспозитивність і змагальність, їх місцем у досягненні мети правосуддя у цивільних справах, була предметом розгляду зазначених вчених-процесуалістів, втім, не зважаючи на ґрунтовні дослідження, оптимізація та підвищення ефективності судочинства з позиції ролі процесуальної активності залишається невирішеним [1, с. 57].

Ідея активної ролі суду в керівництві цивільним процесом об'єктивно виникла на тлі загальних факторів неефективності цивільного процесу: судової тяганини та фактичної процесуальної нерівноправності сторін, дорожнечі, неефективності та, як наслідок, невизначеності з точки зору досягнення мети судового процесу – справедливого та ефективного розгляду приватних спорів [2, с. 50]. Тобто принцип судового керівництва повинен стати реальною гарантією здійснення права на справедливий судовий процес.

Оскільки судове керівництво більшою мірою стосується «управління справою», то воно має характер формального керівництва, і це означає, що суд за жодних умов не може втручатися в матеріально-правові відносини сторін. Судове керівництво виявляється в тому, що суддя скеровує розгляд справи на забезпечення пропорційності використання процесуальних засобів сторонами, що може бути вкрай важливим залежно від складності справ, а також контролює та регулює рух цивільного процесу для досягнення мети судочинства – справедливого розгляду і вирішення приватноправових спорів, тобто мова йде про роль суду при визначенні порядку судочинства, при розгляді цивільної справи, а не про втручання в матеріальний бік справи, що регламентується принципами диспозитивності та змагальності. Таким чином, формальне судове керівництво урівноважує принципи диспозитивності та змагальності [5, с. 200].

Достатньо розумна поведінка, висока правова культура і майстерність англійських суддів, широке використання звичаїв дозволило використовувати прецедент як ефективний механізм регулювання. Завзятість вищих посадових осіб і самих суддів у відстоюванні судової компетенції, конкуренція за сфери впливу, що зберігає значущість правосуддя, не дозволили усунути судочинство від виконання ключових ролей в управлінні суспільством. Пізніше високий ступінь корпоративної солідарності юристів зберіг юриспруденцію як прерогативу юристів, не дозволивши спростити її до рівня повсякденного знання і нескладної навички. Професіоналізм і кваліфікація, гідність і почуття міри, втілене в судовій системі, запобігли назріванню в суспільстві питання щодо судової монополії. Складно охопити весь перелік сприятливих факторів, однак, безсумнівно, що особливості правової культури Англії створили на основі перехідного, незручного способу нормативного регулювання органічну, і, головне, дієву систему керування суспільством і вирішення соціальних конфліктів [3, с. 118].

Підсумовуючи викладене зауважимо, що питання управління судовими справами визначається як один із ключових елементів справедливого суду в розумний термін та ролі судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів, закріпленого у Висновку № 6 (2004) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи. Сучасна модель цивільного процесу передбачає підвищення самостійності учасників процесу та надання сторонам рівних можливостей захищати свої права. Однак в умовах формування правової держави та становлення громадянського суспільства в Україні, проведення політики європейської інтеграції суттєво підвищується роль суду в суспільному житті. Виходячи з необхідності подальшого вдосконалення законодавчої бази здійснення цивільного судочинства, науковий інтерес становлять питання ролі суду у забезпеченні змагального процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бортнік О. Г. Ефективність цивільного судочинства та процесуальна активність суду. Юридичний науковий журнал. 2015. № 5. С. 57–60.
2. Гарієвська М. Б. Дискреційні повноваження суду при розгляді цивільних справ у суді першої інстанції. Дис... канд.юрид.наук. К. 2016. 262 с.
3. Джавадов Хікмет Аловсат Огли. Теоретичні проблеми ефективності цивільного судочинства. Дис... докт.юрид.наук: 12.00.03. К. 2018. 474 с.
4. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства, Київ, 2015. 708 с.

5. Курс цивільного процесу : підруч. В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. Х. : Право, 2011. 1352 с.

6. Луспеник Д. Д. Доказування у цивільному процесі: що нового у ЦПК та чому суд наділений правом витребування доказів. Судово-юридична газета. 10.01.2019. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/132494-dokazuvannya-u-tsilvilnomu-protsesi-scho-novogo-u-tspk-ta-chomu-sud-nadileniy-pravom-vitrebuyannya-dokaziv-ba6687>

Штефан О. О.

ПРОЦЕСУАЛЬНІ СТРОКИ ЯК КРИТЕРІЙ ЕФЕКТИВНОГО ЗАХИСТУ ПРАВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Як відомо, в результаті військової агресії Росії проти України із 24 лютого 2022 року на території України введено воєнний стан. Формально введення воєнного стану не впливає на процес здійснення судочинства. Зокрема, відповідно до ст. 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р. № 389-VIII не можуть бути припинені повноваження судів. Своєю чергою, відповідно до ст. 26 зазначеного Закону скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства в умовах воєнного стану забороняється. Водночас на практиці забезпечити безперерйну роботу судів в період війни вкрай важко. Відтак, Державною судовою адміністрацією України та Радою суддів України було розроблено численні рекомендації, як має бути забезпечена робота судів.

Особлива увага надається процесуальним строкам, на що зараз неодноразово звертали увагу юристи-практики.

Виходячи із змісту ч. 1 ст. 2 ЦПК України завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Одним із критеріїв ефективності захисту порушених прав, свобод чи інтересів цивільного судочинства є своєчасний розгляд справ із додержанням встановлених законом і судом процесуальних строків.

Важливість додержання процесуальних строків полягає у тому, що із ними пов'язується той проміжок часу, впродовж якого повинні або можуть бути вчинені процесуальні дії судом та учасниками процесу.

Введений на території України воєнний стан та безпосередні військові дії, безумовно, вплинули на звичну роботу судів. Тому, на реалізацію

положень Закону України «Про правовий режим воєнного стану» була прийнята низка правових актів, в яких зверталась увага на процесуальні строки розгляду цивільних справ, а саме: 24.02.2022. Рада Суддів України прийняла рішення «Щодо вжиття невідкладних заходів для забезпечення сталого функціонування судової влади в Україні в умовах припинення повноважень ВРП та воєнного стану у зв'язку зі збройною агресією з боку РФ»; 02.03.2022 Рада Суддів України опублікувала рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану; 03.03.2022 Верховна Рада прийняла Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо зміни підсудності судів»; 04.03.2022 видано наказ Голови Верховного Суду, згідно з яким встановлено особливий режим роботи й запроваджено відповідні організаційні заходи.

Виходячи із наведених правових актів, процесуальні строки по можливості продовжуються що найменше до закінчення воєнного стану.

Водночас слід брати до уваги існуючу колізію між нормами ЦПК України у питання продовження і поновлення процесуальних строків. Так, ст. 127 ЦПК України чітко розмежує можливість поновлення чи продовження процесуальних строків – встановлені законом строки можуть бути тільки поновлені, а встановлені судом - можуть бути тільки продовжені. Проте, виходячи із змісту ст.ст. 189, 371 ЦПК України суд може продовжити й строки встановлені законом.

Така правова невизначеність створює умови для певних маніпуляцій та твердження, що воєнний стан є об'єктивною та поважною причиною не лише для продовження, а й для поновлення процесуальних строків.

У той же час, рішення ЄСПЛ щодо пропуску процесуальних строків як елементу права на справедливий суд дозволяють певні відхилення від нормативних вимог щодо додержання процесуальних строків.

Так, правило встановлення обмежень звернення до суду через пропуск строку повинно застосовуватись з певною гнучкістю і без надзвичайного формалізму, воно не застосовується автоматично і не має абсолютного характеру; перевіряючи його виконання, слід звертати увагу на обставини справи (*İlhan v. Turkey*, № 22277/93, §5 9, 27.06.2000).

Наведена позиція ЄСПЛ знайшла своє відображення й у судовій практиці України.

Поважними причинами пропуску процесуального строку визнаються обставини, які не залежать від волі заінтересованої особи і перешкодили їй

виконати процесуальні дії у межах встановленого законом проміжку часу (постанова Верховного Суду від 26.01.2021, № 620/1720/20).

Підстави пропуску строку звернення до суду можуть бути визнані поважними, а строк поновлено лише у разі, якщо вони пов'язані з непереборними та об'єктивними перешкодами, труднощами, які не залежать від волі особи та унеможливили своєчасне, тобто у встановлений законом процесуальний строк, подання позовної заяви (постанови Верховного Суду від 26.01.2021, № 620/1720/20; 24.01.2020, № 240/8823/19).

Відтак у кожному конкретному випадку, в кожному конкретному суді на відповідній підсудній їм території при вирішенні питання про поновлення процесуальних строків суди мають встановити об'єктивність перешкод, що не дозволили здійснювати процесуальні дії, пов'язані із розглядом і вирішенням цивільної справи.

При цьому слід брати до уваги й те, що в результаті військової агресії РФ в Україні, чисельність суддів та інших працівників суду, які виїхали за межі України також є значною, а також й те, що Верховний Суд своїми розпорядженнями змінив територіальну підсудність більше 120 українських судів, які з тих чи інших причин не можуть працювати під час воєнного стану. Додатково 8 квітня Верховний Суд змінив підсудність окремих судів Донецької та Харківської областей. Також у нагоді може стати Карта територій України, де у зв'язку з війною не здійснюється правосуддя судами загальної юрисдикції, яку Верховний Суд востаннє оновив 7 квітня.

Проте, як свідчить практика зазвичай розгляд цивільних справ почав масово відкладатися.

Як вже зазначалось, забезпечити стабільну та безперебійну роботу всіх судів в умовах війни вкрай складно. Для прикладу, довоєнна статистика свідчить, що щодня до Єдиного державного реєстру судових рішень вносились близько 30 тис. судових рішень, тоді як зараз, за даними Голови Ради суддів України, цей показник складає близько 11 500 судових рішень на день.

Водночас, якщо виходити із положень ст. ст. 223, 240 ЦПК України таку підставу для відкладення розгляду цивільної справи, як воєнний стан, законодавець не називає.

Таким чином, виникає певна неузгодженість між положеннями ЦПК України та реальною практикою судів в умовах воєнного стану.

На формування такої практики судів впливають Рекомендації Ради Суддів України щодо роботи судів в умовах воєнного стану від 2 березня 2022 р. , які дозволяють суду відкладати розгляд справи, у випадку, якщо сторона у справі не

може прийти до суду через небезпеку для життя, або не може подати заяву про відкладення розгляду справи чи про розгляд справи у режимі відеоконференції у зв'язку із роботою на об'єктах критичної інфраструктури, вступом до лав Збройних сил України, територіальної оборони, добровольчих воєнних формувань тощо, судам, які здійснюють правосуддя, рекомендується по можливості відкладати розгляд справ (за винятком невідкладних судових розглядів). Своєю чергою, учасники судових процесів мають можливість подати заяву про розгляд справи за їх відсутності, відкладення розгляду справ у зв'язку з воєнними діями та/або про розгляд справ у режимі відеоконференції. Такі заяви, можуть бути направлені в електронному вигляді на електронну адресу суду або через особистий кабінет в системі «Електронний суд», а також поштою.

Враховуючи те, що відбулась зміна територіальної підсудності, та виходячи із низки рекомендацій Ради Суддів України з метою реалізації положень Закону України «Про правовий режим воєнного стану» суди мають виконувати свою функцію – розгляд і вирішення цивільних справ у звичному режимі за умови, якщо не має небезпеки життю та здоров'ю відвідувачів суду, працівників апарату суду, суддів, учасників судових процесів на певній території України.

ПРО АВТОРІВ

Берестова Ірина Еріївна

доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник лабораторії захисту суб'єктивних прав відділу проблем приватного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Бичкова Світлана Сергіївна

доктор юридичних наук, професор

Бобрик Володимир Іванович

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач лабораторії захисту суб'єктивних прав відділу проблем приватного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Боровська Ірина Анатоліївна

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Національної академії внутрішніх справ

Вінник Оксана Мар'янівна

доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу міжнародного приватного права та правових проблем євроінтеграції Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Гетманцев Максим Олександрович

кандидат юридичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник лабораторії захисту суб'єктивних прав відділу проблем приватного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Гулейков Ігор Юрійович

аспірант Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України; суддя Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду

Ковалишин Олександр Романович

кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу правового забезпечення ринкової економіки Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Короєд Сергій Олександрович

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права Закладу вищої освіти «Університет Короля Данила»

Короленко Віталій Михайлович

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник лабораторії захисту суб'єктивних прав відділу проблем приватного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Кочин Володимир Володимирович

кандидат юридичних наук, старший дослідник, провідний науковий співробітник відділу проблем приватного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України; науковий консультант судді Конституційного Суду України

Пільков Костянтин Миколайович

кандидат юридичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник відділу міжнародного приватного права та правових проблем євроінтеграції Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України; суддя Великої Палати Верховного Суду

Рибачук Андрій Іванович

аспірант Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України; суддя Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду

Ступак Ольга В'ячеславівна

аспірант Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України; суддя Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду

Чорний Ігор Анатолійович

аспірант Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України; суддя Здолбунівського районного суду Рівненської області

Штефан Олена Олександрівна

доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник лабораторії захисту суб'єктивних прав відділу проблем приватного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Наукове видання

**ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ
МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ
У ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ
СУДОЧИНСТВО УКРАЇНИ**

Збірник матеріалів
П'ятого науково-практичного круглого столу
(м. Київ, 7 червня 2022 року)

Упорядник – В. М. Короленко

Комп'ютерна верстка та дизайн обкладинки – В. М. Короленко

Підписано до друку 12.07.2022 р. Формат 60x84/16
Обл.-вид. арк. 8,8 Тираж 300 прим. Зам. № 22-004

Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України
вул. Раєвського, 23-а, м. Київ, 01042

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції,
серія ДК № 4758 від 07.08.2014